

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 3, November 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 03.09.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 05.10.2023

DOI: 10.30692/sisad.1354480

AFGANİSTAN’DA SON DÖNEM GELİŞMELER KAPSAMINDA SİYASAL VE TOPLUMSAL YAPININ DEĞİŞİMİ VE DÖNÜŞÜMÜ

Change and Transformation of the Political and Social Structure in the Context of Recent Developments in Afghanistan

Bakhtiar ORTAQ

Doktorant

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

LEE, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi A.B.D.

ORCID: 0000-0002-2893-8119

bakhtiarortaq@gmail.com

Mehmet Akif ÖZER

Prof. Dr.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-2220-2271

mehmet.ozer@hbv.edu.tr

Atıf/Citation: Bakhtiar Ortaq & Mehmet Akif Özer (2023), “Afganistan’da Son Dönem Gelişmeler Doğrultusunda Siyasal ve Toplumsal Yapıda Yaşanan Değişim ve Dönüşüm”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.3, Kasım 2023, s.497-519.

Öz: Sovyetler Birliği işgali nedeniyle dünya kamuoyunda önemli yeri olan Afganistan sorunu, 1980’li yıllar süresince gündemde en çok izlenen ve tartişılan hususlardan biri olmuştur. 1989 yılında Sovyetler Birliği işgalinin sona ermesinden günümüze kadar da ülke, yeni süreçlerden geçmeye ve dünya kamuoyunun ilgisini çekmeye devam etmiştir. Bu dönemde dünya genelinde az bilinen Taliban Örgütü’nün ayaklanıp ülkeyi ele geçirmesi Afganistan tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 11 Eylül 2001 tarihinden itibaren ülkede Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) yoğun faaliyetlerde bulunmaya başlaması ve işbirlikleri içine girmesi de yaşanan gelişmelerin seyrini değiştirmiştir. Taliban Örgütü’nün kurduğu siyasal hükümetin yol açtığı yıkım ve 11 Eylül saldırılarının

ardından ABD'nin başlattığı askeri müdahale, ülkede onarılamaz siyasi, sosyal ve ekonomik yaralara sebep olmuş, siyasal ve toplumsal yapıda değişimi ve dönüşümü başlatmıştır. Ülkede, özellikle son yıllarda bir dizi siyasi çalkantı ve toplumsal dönüşüm yaşanması, demokratik olarak seçilmiş hükümetin aniden düşürülmesi ve ardından Taliban Örgütü'nün ülke yönetimini askeri darbe ile ele geçirmesi, ülkenin siyasi ve sosyal manzarası üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Bu çalışmada söz konusu değişim ve dönüşüm; Taliban Yönetimi'nin faaliyetleri ve uygulamaları doğrultusunda ortaya konacak ve değerlendirilecektir. Afganistan'ın siyasi ve sosyal yapısında yaşanan değişim ve dönüşüm ve toplumsal dinamiklerini derinden etkileyen çeşitli gelişmeler bilimsel bir bakış açısıyla ve objektif değerlendirmelerle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Taliban, Siyasal Yapı, Toplumsal Yapı, Dönüşüm.

Abstract: The issue of Afghanistan, which holds a significant place in the global public opinion due to the Soviet Union's invasion, was one of the most closely followed and debated topics during the 1980s. From the end of the Soviet Union's invasion in 1989 to the present day, the country has continued to undergo new processes and attract the attention of the international community. During this period, the uprising of the relatively unknown Taliban Organization and its takeover of the country marked a crucial turning point in Afghan history. Starting from September 11, 2001, the United States (US) began intensive activities in the country and engaged in collaborations, altering the course of developments. The devastation caused by the political government established by the Taliban Organization and the military intervention initiated by the US after the September 11 attacks led to irreparable political, social, and economic wounds in the country, initiating a change and transformation in the political and social structure. Notably, in recent years, a series of political turbulence and societal transformation, the abrupt overthrow of the democratically elected government, and subsequently the military takeover of the country by the Taliban Organization have significantly impacted the political and social landscape of the nation. In this study, the aforementioned change and transformation will be presented and evaluated in light of the activities and practices of the Taliban Administration. The changes and transformations in Afghanistan's political and social structure, as well as the various developments deeply influencing societal dynamics, will be approached from a scientific perspective and subjected to objective assessments.

Keywords: Afghanistan, Taliban, Political Structure, Social Structure, Transformation.

GİRİŞ

Bugün hemen hemen tüm platformlarda uluslararası ilişkiler tartışmalarının odağında üst sıralarda yer alan Afganistan; Avrasya alanının merkezinde konumlanması, aynı zamanda Çin, Rusya ve Hindistan gibi küresel politikaları etkileyen aktörlerle enerji kaynaklarına ve boru hatlarına coğrafi olarak yakın durumda bulunması gibi artırılabilir birçok nedenden dolayı dünya kamuoyu için çok önemli bir ülke olma özelliğini sürdürmektedir. Bu özellikleri nedeniyle ülke yüzyıllardır güç savaşlarına alan oluşturmuş, sürekli siyasi istikrarsızlık içinde kalmış, bir yandan da siyasi istikrarsızlığın getirdiği toplumsal ayrışmanın ve kaosu tüm olumsuz etkilerini acı bir şekilde derinden hissetmiş ve hissetmeye de devam etmektedir.

Afganistan, Asya'da denize sınırı olmayan bir ülkedir. Doğu ve güneyde Pakistan, batıda İran, kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, doğuda da ufak bir sınırla Çin ile çevrilidir. Çin ve Hindistan'ı birbirine bağlayan enerji koridoru üzerinde stratejik bir konumdadır. Afganistan'da modern anlamda ilk anayasa 1923 yılında kabul edilmiştir. Afganistan'ın son anayasası, Taliban yönetiminin uluslararası güçler tarafından yönetimden uzaklaştırılmasından sonra halkın değişik kesimlerinin temsilcilerinden oluşan Loya Jirga adı büyük meclis tarafından 2004 yılında kabul edilmiştir. Afganistan'ın en son kullanılan anayasasına göre, resmi adı "Afganistan İslam Cumhuriyeti" olarak tespit edilmiş ve başkanlık sistemi kabul edilmiştir. Bu anayasaya göre kamu yönetimi yasama, yargı ve yürütme güçlerinden oluşmaktadır. Devlet başkanı, beş yıllık süreyle doğrudan halk tarafından, yapılan genel seçimle en fazla iki dönem için belirlenmektedir. Taliban'ın iktidardan düşürülmesinden sonra başkanlık seçimleri 2004, 2009 ve 2014 yıllarında yapılmış, bu batı ile nispeten uyumlu hukuki durum Taliban'ın ikinci kez zorla iktidara gelmesiyle son bulmuştur (T.C. Kabil Büyükelçiliği, 2017, s. 3-4).

Esasında Afganistan coğrafi konumu nedeniyle tarihsel olarak dış müdahaleye maruz kalmış ve sürekli istikrarsızlık bölgesi olarak dünya gündeminde yer almış bir ülkedir. Bölgede yaklaşık

kırk yıldır devam eden çatışma ve şiddet, coğrafyanın insanını dramatik travmalarla karşı karşıya bırakmıştır. Böyle ortamda siyasal ve toplumsal yapının değişimi ve dönüşümü de çok zor olmuş, ülkenin hayrına bir türlü beklenen sonuçlar doğurmamıştır.

Sovyet yayılcı politikaları sonucu 1979 yılında Afganistan'ın kaosa sürüklenmesi, bugüne kadar devam eden ve halâ süren şiddet ortamının ve çatışmanın başlangıcı olmuştur. Ne kadar acı ki 20. yüzyılın sonunda, 19. yüzyılda olduğu gibi, Afganistan bir kez daha iki kutuplu bir dünyanın, emperyalist güçlerin rekabetçi ve kanlı sahnesine dönüşmüştür (Vahid, 2008, s. 123).

Dünya siyasetinde ve uluslararası haberlerde sıklıkla olumsuz gelişmelerle gündeme gelen Afganistan'ı mercek altına alırken göze çarpan ilk unsur, ülkenin sorunlarının uzun yıllardır devam etmesi ve bu sorunlara kalıcı bir çözüm bulunamamasıyla istikrarsızlığın adeta olağan hale gelmesidir. Farklı gruplar arasında uzlaşma geleneğinin güçlü olmadığı ülkede, aşiret bağlarına etnik ve mezhepsel çeşitlilik de eklenince kültürel zenginlikten ziyade gruplar arası çatışmalar ön plana çıkmıştır. Bu durum ise bir ulusal kimlik kazanımını oldukça güçleştirmiştir.

Afganların büyük bölümünde Müslüman kimliği en yüksek oranda kendini göstermektedir. Ülkede ağırlıklı olarak Sünni mezhebinden olanlar mevcutken, çeşitli Şii gruplar da bulunmaktadır. Dini kimliğin yanında etnik kimlikler de büyük önem arz etmektedir. Ülkedeki en büyük etnik grubu teşkil eden Peştunların tahmini olarak nüfusun %42'sini oluşturduğu belirtilmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında da "Afgan" ile Fars kökenli kabul edilen "Peştun" kimlikleri sıklıkla özdeş olarak kullanılmış ancak 1923 yılından sonra yapılan bütün anayasalarda etnik kimliğe bakılmaksızın tüm vatandaşlar "Afgan" olarak nitelendirilmiştir (Sürücüoğlu, 2022, s. 333). Makalede ele alınan konular açısından ülkenin bu etnik yapısı büyük önem taşımaktadır. Aşağıda ayrıntılı ele alınacak Taliban Örgütü ve uygulamaları da esasen bu kimliklerden beslenmektedir.

Bu makalede söz konusu kapsamda Afganistan'da son yıllarda yaşanan siyasal ve toplumsal değişim ve dönüşüm tartışılacaktır. Özellikle son yıllarda Taliban Örgütü'nün tekrar ve zorla iktidara gelmesiyle siyasal ve toplumsal yapının değişimi ve dönüşümüne Taliban etkisi incelenecektir. Taliban ideolojisinin başta kadın hakları olmak üzere insan haklarından, eğitim hakkına toplumsal yapıyı nasıl etkilediği sorgulanacak, tek dünya devletinin tartışıldığı günümüzde tüm uluslararası ilişkilerden kendini dışlamaya çalışan ve kendine has ideolojik bir siyasal bakış açısıyla yönetim sistemi kurmaya çalışan Taliban'ın yol açtığı siyasal değişim ve dönüşüm analiz edilmeye çalışılacaktır.

Tarihsel Süreçte Taliban'ın Ortaya Çıkışı

Yukarıda da belirtildiği gibi Afganistan son yıllarda uzun süre devam eden gerek toplumun maddi refahının gerekse manevi değerlerinin zayıflamasına ve tahrip olmasına yol açan bir savaş ortamında yer almıştır. Bu süreçte ülke dışardan ve içerden yönlendiren aktörlerin faaliyetleri ile büyük bir fakirliğin içine sürüklenerek dış güçlere bağımlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu tablonun ortaya çıkmasında komşu devletlerin, batılı güçlerin ve önemli oranda Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin payı büyüktür. Bu devletler kadar, bugün Afganistan'ın içerisinde bulunduğu durumu inşa eden diğer bir aktör ise, Pakistan'ın açık desteği ile hızlı bir şekilde ilerlemesini sürdüren, ülkede bitmeyen bir savaşın ortaya çıkardığı olumsuz koşullar nedeni ile bir alternatif olarak kabul edilen Taliban (Katılmış & Güven 2022, s. 109) yapılanması olmuştur.

Makalenin kapsamı açısından süreci çok eskiye götürmeden bir değerlendirme yapmak gerekirse, Taliban yapılanmasında 1973'te komünist rejimin baskıcı ve dışlayıcı politikaları nedeniyle Pakistan'a kaçan İslami grupların mücadelelerine başta Amerika Birleşik Devletleri, Pakistan ve Suudi Arabistan olmak üzere birçok ülkenin mali ve askeri destek vermesi, temel etken olarak kabul edilebilir.

Bu dönemde ABD, Sovyetler Birliği'ne karşı işgale tepki olarak ekonomik ambargo uygulamakla kalmamış, mücahitlere ve bölge ülkelerine de silah ve malzeme desteği sağlamıştır. ABD bu şekilde destek vererek adeta Afganistan'da Vietnam Savaşı'nın intikamını alma fırsatı elde ettiğini düşünmüştür. Bu çabalar Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da 10 yıl savaştıktan sonra 1989'da çekilmesini sağlamıştır. Bu çekilmeyle birlikte mücahitler komünist rejime karşı daha sert bir şekilde mücadele etmeye başlamışlar ve 1992 yılında mevcut iktidarı devirerek yeni bir kaos döneminin başlamasına yol açmışlardır. Bu süreçte mevcut iktidar devrildikten sonra, gücü paylaşamayan mücahit gruplar birbirine düşman olmuşlar ve ülkeyi kaosa sürükleyen Afgan İç Savaşı'nı başlatmışlardır (Mohsen, 2016, s. 151).

Afganistan'da bugün yönetimi elinde bulunduran Taliban, 1994'te Afgan İç Savaşı'nın önde gelen gruplarından biri olarak varlık göstermiştir. Bu dönemde büyük çoğunluğunu Sovyet-Afgan Savaşı'nda (1979-89) yer alan ve Afganistan'ın güneyindeki bölgelerde medrese eğitimi ile yetiştirilmiş gençlerin oluşturduğu Taliban, Muhammed Ömer'in (Molla) önderliğinde kurulmuştur. 1994'ten 2001'e kadar Afganistan'ın dörtte üçüne hükmeden Taliban, kendilerine göre yorumladıkları İslam anlayışını şeriat adı altında uygulamıştır (Katılmış & Güven 2022, s. 109). Sovyetler Birliği'nin çekilmesinden sonra Afganistan'da mücahit grupların oluşturdukları koalisyon hükûmetleri uzun süreli olamamışlardır. İç savaş ortamında mücahitler arasındaki çatışmaların yarattığı güç boşluğu ve bu boşluğun sebep olduğu asayişsizlik ortamı, hâlihazırda zor durumda olan Afgan halkının yaşam koşullarını daha da ağırlaştırmıştır. Bu süreçte Kandahar şehrinde Molla Ömer adında bir din adamı yerel komutanların halkı suiistimaline tepki olarak öğrencileri (Taliban) ile birlikte asayişli sağlamaya çalışmıştır. Başlangıçta siyasal mesajlardan ziyade düzenin ve güvenliğin sağlanmasına odaklanan Taliban, çatışmaların doğurduğu kaotik ortamdan bıkmış olan Afgan halkı nezdinde itibar kazanmaya başlamıştır. Birçok şehri çok az direnişle karşılaşılarak kontrolü altına alan Taliban, ülkenin güneyinde kontrolü sağladıktan hemen sonra kuzeye yönelerek neredeyse ülke topraklarının yaklaşık yüzde doksanlık kısmını (Kaya & Bayar, 2022, s. 153) kontrol eder hale gelmiştir.

Esasında bu gelişmelere ortam hazırlayan Afgan İç Savaşı etnik gruplar arasında gerçekleşirken yaşanan çatışmalar tamamen ulusal bir karaktere sahipti ve ülkenin farklı bölgeleri farklı halklar tarafından yönetilir hale gelmişti. Bu iç savaş sırasında yaşanan idari boşluk ve derinleşen ekonomik kriz ve açlık, hayatı çekilmez hale getirmişti. Taliban hareketinin ortaya çıkışı da ülkedeki kanunsuzluk, sonu gelmeyen şiddet, hırsızlığa, yolsuzluğa ve haksızlığa bir tepki olarak meydana çıkmıştı. Savaştan bıkmış insanlar kurtarıcıları olarak Taliban'ı görüyorlardı (Andışmand, 2007, s. 361).

Yukarıda da belirtildiği gibi Peştun dilinde "talebeler" anlamını karşılayan Taliban'ın ana unsurunu teşkil eden medrese öğrencileri 1980'li yıllarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) karşı verilen mücadeleye de katılmışlardır. Dolayısıyla bu kesimin Taliban'dan önce tamamen pasif ve etkisiz olduğunu ileri sürmek yanlış olacaktır. Üyeleri ağırlıklı olarak Peştunlardan oluşan Taliban, kurulduktan sonra hızlı bir biçimde kontrol alanını genişletmiş ve 1996 yılında başkent Kabil dahil olmak üzere 34 vilayetin 22'sini ele geçirmiştir. Liderliğini geçmişte Sovyetlere karşı mücadele eden ve daha sonra "Müminlerin Emiri" sıfatını da alan Molla Ömer'in üstlendiği Taliban, kontrol ettiği topraklarda Afganistan İslam Emirliği'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Yönetimde öncelikle ulemanın liderliğinde bir idari yapı kurulurken, bu şekilde ülke yönetimi gerçekleştirilmenin zorluğu ortaya çıkınca 1999 yılında önceki devlet düzenine benzer bir yapı benimsenmiştir (Sürücüoğlu, 2022, s. 335).

Taliban'ın iktidara geldiği bu dönemde en önemli hedefi; kendilerince yorumladıkları şeriat hukukunu uygulamak olmakla birlikte, ülkede yer alan yabancı ülke unsurlarını ve ABD'yi göndermek ve Afganistan'a barış ve güvenliği yeniden getirmek olarak belirlemişlerdir. Büyük çoğunluğunu ve özellikle yönetici kadrosunu Peştunların oluşturduğu Taliban, ilk yıllarında milliyetçilik karşıtı bir duruş ortaya koyarak feodal yapıların ve bölünmelerin önüne geçmeye

çalışmış olsa da sonraları Peştun kültürüne ve milliyetçiliğine atıfta bulunarak birliğini muhafaza etmeye çalışmıştır (Katılmış & Güven 2022, s. 109).

Esasında Taliban toplumsal kargaşayı giderip, şeriat yasaları çerçevesinde bir düzen kurarak istikrarın sağlanabileceği düşüncesiyle yola çıkmıştır. Bu bağlamda halka istikrar, barış ve güvenlik vaat edilmiş; siyasetin dışında kalmaya özen gösterilerek, örgütün bir halk hareketi olarak konumlanmasına çalışılmıştır. Burada bir parantez açmak gerekirse örgütün ülkenin sorunlarına çözüm getirmek amacıyla mı kurulduğu, yoksa Afganistan'daki durumdan rahatsız olan Pakistan tarafından mı kurdurulduğu konusunda çeşitli tartışmalar olduğunu da belirtmek gerekir (Sürücüoğlu, 2022, s. 335).

Taliban dönemi beklenenin aksine ülkedeki kargaşa ve kaos ortamını durduramamıştır. Bunun yanında insan haklarına yönelik baskıcı tutum ve tavırlar, kadınların tamamen evlerine hapsedilmesi, kız çocuklarının eğitim görmelerinin engellenmesi, ülke halklarının yanında tüm dünya kamuoyunun tepkisini çekmiştir. Böyle bir dönemde Taliban Hükümeti'nin El Kaide liderlerini alarak adete başta ABD olmaz üzere birçok ülke ile ters düşmesi, adete Afganistan'a dış müdahalenin yol açmıştır. El Kaide lideri Usame bin Ladin'in 11 Eylül saldırılarının tek sorumlusu olarak gösterilmesine rağmen, ABD ve İngiltere Afganistan'a askeri müdahalede bulunmuş ve ülkedeki Taliban rejimine son vermişlerdir (Dashti, 2022, s. 7).

Bu süreci başlatan ilk gelişme 2001 yılında Kabil'i kaybeden Taliban yönetiminin Pakistan sınırına çekilerek ülkede ABD desteğiyle yeni bir hükümet kurulmasıyla başlamıştır. Taliban'ın yaklaşık iki yıllık sessizliğinde, ABD destekli hükümete karşı oluşan toplumsal tepki Taliban'ın yeniden halk tabanında destek kazanmasına zemin hazırlamış; bunun sonucunda 2003 yılında Taliban lideri Molla Ömer'in, ABD ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) güçlerine karşı gerilla savaşı başlattığını ilan etmiştir. Zamanla güçlerini artıran ve kendi aralarında birlik sağlamaya başlayan Taliban 2012 yılında artık NATO üslerine saldırı düzenleyebilecek kapasiteye ulaşmıştır. Bunun üzerine ABD Afganistan'dan çekilme kararı almıştır. Bu süreçte ABD her ne kadar Afgan hükümeti ile Taliban arasında müzakere yolunu açmaya çalışmış olsa da örgüt eylemlerine devam etmiştir.

Taliban 2013 yılında lideri Molla Ömer'in hayatını kaybetmesine rağmen aktivizmini sürdürürken, NATO 2014 yılında Afganistan'daki operasyonlarını durdurma kararı alarak güvenliğe ilişkin tüm sorumluluklarını Afgan hükümetine devretmiştir. Afgan hükümetinin yetersizliği karşısında Taliban gücünü ve kontrol ettiği alanları genişletmeyi sürdürmüştür. Daha önceki müzakere girişimlerinin başarısızlığından yola çıkan Afgan hükümeti, 2018 yılında Taliban'ı meşru siyasi parti olarak tanımayı ve hapisteki üyelerini koşulsuz salıvermeyi önermiş ancak Taliban, muhatabının ABD olduğu gerekçesiyle bir kez daha görüşmelere katılmamıştır.

Nihayet 2019 yılında, Katar'da düzenlenen ABD-Taliban görüşmeleri neticesinde imzalanan Doha anlaşması ile yabancı güçlerin 1 Mayıs 2021'e kadar varlıklarının sonlandırılması, Taliban'ın El Kaide ve diğer grupların ABD ve müttefiklerinin güvenliğini tehdit eden faaliyetlerini engellemesi, Afgan hükümeti ile müzakerelerin başlatılması ve hapisteki Taliban üyelerinin serbest bırakılması kararlaştırılarak ateşkes ilan edilmiştir. Bu sürece dair en önemli gelişme uluslararası tanıkların huzurunda ve tarafların mutabık olduğu bir takvimin belirlenmesi olmuştur. Takvimin belirlenmesinin ardından kısa bir süre sonra ABD askerleri çekilmeye başlamıştır. 31 Ağustos 2021 tarihi itibarı ile ABD askerlerinin tamamının Afganistan'dan çekildiği duyurulmuştur (Katılmış & Güven 2022, s. 110).

ABD askerlerinin Afganistan'dan çekilmesi ve Afganistan Cumhurbaşkanı'nın yurt dışına çıkması ile birlikte Taliban ülke genelinde kontrolü sağlayarak ikinci kez yönetimi ele geçirmiştir. Bu gelişmeyle birlikte Orta Asya devletlerine yönelik Afganistan kaynaklı güvenlik tehditleri tekrar gündeme gelmeye başlamıştır (Kaya & Bayar, 2022, s. 150).

Afganistan'da Talibansız Dönem

Makalede sık sık vurgulandığı gibi tarihsel süreçte oldukça çalkantılı dönemler geçiren Afganistan'da demokratik sistemin inşası açısından dikkate değer gelişmeler de yaşanmıştır. Bunlardan en göze çarpanı, 2001 yılında ABD öncülüğündeki işgalin ardından Taliban yönetimindeki totaliter bir rejimden demokratik bir sisteme geçilmesi olmuştur. Bu değişiklik, Taliban dönemini karakterize eden baskıcı yönetimden önemli bir kopuşa işaret etmiş ve dış dünyayla eklemlenmeye yol açacak siyasi mücadeleye yeni alanlar ve yöntemler kazandırmıştır.

Afganistan'da demokratik sistemin kurulması, 2004 yılında kuvvetler ayrılığı, insan haklarının korunması ve hukukun üstünlüğü gibi ilkeleri benimseyen yeni bir anayasanın kabul edilmesiyle başlamıştır. Anayasa aynı zamanda Büyükler Meclisi (Meshrano Jirga) ve Halk Meclisi'nden (Wolesi Jirga) oluşan iki meclisli bir parlamentonun kurulmasını da sağlamıştır. Bu kurumlar Afganistan'ın siyasi yapısının şekillendirilmesinde ve hükümet içinde farklı seslerin temsilinin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır (دانشنامه آزاد, 2021, s. 1).

Afganistan'ın siyasi yapısındaki bir diğer önemli değişiklik de gücün merkezileşmesi olmuştur. Daha kapsayıcı ve katılımcı bir yönetim sistemini teşvik etme çabalarının bir parçası olarak ülkede, yetkilerin yerel ve bölgesel yönetimlere devredilmesi sürecini başlatılmıştır. Bu ademi merkeziyetçilik, yerel toplulukları güçlendirmeyi ve onların günlük yaşamlarını etkileyen karar alma süreçlerinde daha fazla söz sahibi olmalarını sağlamayı amaçlamıştır.

Ayrıca, Afganistan'ın, siyasi değişimlerin yanı sıra sosyal yapısında da dönüştürücü gelişmelere sahne olmuştur. Bu alanda yaşanan değişim ve dönüşümün en dikkat çekici alanlarından biri kadın hakları olmuştur. Tarihsel olarak Afgan toplumu son derece ataerkildir; kadınlar her zaman eğitim, istihdam ve siyasi katılım konusunda önemli engellerle karşı karşıya kalmışlardır. Ancak son yıllarda toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve kadınların güçlendirilmesinin öneminin giderek daha fazla farkına varılmaya başlanması (دانشنامه آزاد, 2010, s. 1) bu alanda yeni demokratik adımların atılmasını sağlamıştır. Bu süreçte artan kadın haklarını geliştirme çabaları, cinsiyet ayrımcılığına ve kadına yönelik şiddete odaklanan çeşitli yasal tedbirlerin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. 2009 yılında yürürlüğe giren Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi (EVAW) Yasası, aile içi şiddet, zorla evlendirme ve tecavüz gibi eylemleri suç saymış ve ağır cezalar getirmiştir. Ayrıca hükümet, kadınların kamu kuruluşlarında temsilinin artırılması ve karar alma süreçlerine katılımlarının teşvik edilmesi yönünde adımlar atmıştır.

Afganistan'ın sosyal yapısında bir diğer dönüşüm alanı da eğitim olmuştur. Özellikle kız çocuklarında okullulaşma oranlarının artırılmasına odaklanan çabalarla, eğitime erişim imkanları artırılmış, bu alanda önemli iyileştirmeler sağlanmıştır. Hükümet, uluslararası kuruluşlarla işbirliği yaparak yeni okullar inşa etmek, öğretmen yetiştirmek ve müfredat materyalleri geliştirmek için çok sayıda girişimde bulunmuştur. Çabalar kısa sürede sonuç vermeye başlamış, kız çocukları da dahil olmak üzere daha fazla çocuk kaliteli eğitime erişmeye başlamış, bu da onları fırsatlardan yararlanma ve ülkenin kalkınmasına katkıda bulunma konusunda güçlendirmiş (Forozan, 2013, s. 8), ümitlendirmiş ve cesaretlendirmiştir.

Afganistan'ın siyasi ve toplumsal yapısında değişim ve dönüşüm açısından önemli ilerlemeler kaydedilse de doğal olarak temel zorluklar da yaşanmaya devam etmiştir. Ülke insanları, arzu edilen değişikliklerin tam olarak gerçekleştirilmesini engelleyen güvenlik tehditleri, siyasi istikrarsızlık ve sosyo-ekonomik eşitsizliklerle karşı karşıya kalmaya devam etmişlerdir. Ancak Afgan hükümetinin, sivil toplum kuruluşlarının ve uluslararası toplumun bu zorlukların üstesinden gelme konusundaki kararlılığı, destekleri ve iyi niyetli faaliyetleri, Afganistan için daha istikrarlı ve eşitlikçi bir gelecek için umut vermiştir.

Ancak 2019'dan itibaren Taliban örgütü kaynaklı isyancı hareketler, gelişen yasa dışı uyuşturucu üretimi ve Afganistan Hükümeti'nin başkent Kabil dışında kontrolü bir türlü sağlayamaması, ülkedeki istikrarı tekrar tehlikeye sokmuştur. Hükümetin zayıflığından ve

uluslararası desteğin azalmasından cesaretlenen Taliban; ülke istikrarını tehlikede düşürecek şekilde şiddetli saldırılarına tekrar başlamış, Joe Biden'in ABD Başkanı olmasıyla Afganistan'dan çekilme politikasını hayata geçirmesi bu durumu daha da şiddetlendirerek, ülkeyi tekrar kaos ortamına sokmuştur. ABD askerlerinin çekilmelerinden cesaretlenen Taliban örgütü; büyük bir moralle ülke genelindeki bütün ilçeleri ve akabinde il merkezlerini işgal ederek, Kabil'e girilmemesi konusundaki anlaşmanın da ihlal edilmesiyle (Ghulam, 2021, s. 1) 2021 yılı Ağustos ayında ülke yönetimini ele geçirmiştir.

Doha Anlaşması ve ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi

Günümüzdeki Afganistan'ı anlayabilmek için önemli veriler sunan Doha Anlaşması; Taliban ve ABD arasında 29 Şubat 2020 tarihinde Katar'ın Doha kentinde imzalanmıştır. Anlaşma Afganistan'da 2001-2021 yılları arasında devam eden iç savaşın sona erdirilmesini amaçlamıştır.

Anlaşmanın en önemli hükümleri şu şekilde özetlenebilir (The Daily Afghanistan, 2020, s. 1):

- ABD, anlaşmanın imzalanmasından sonraki 135 gün içinde Afganistan'daki asker varlığını 8.600'e düşürecektir.
- Taliban, Afganistan'ın El Kaide gibi terörist gruplar için güvenli bir sığınak olarak kullanılmayacağını garanti edecektir.
- Taliban, Afgan hükümetiyle ülke içinde düzenlenecek müzakerelere katılacaktır.
- Taliban, ABD ve koalisyon güçlerine karşı tüm düşmanlıklarını durduracaktır.

Bu hükümleri içeren Anlaşmaya imzalandıktan sonra kamuoyunda değişik tepkiler verilmiştir. Afganistan'da yaşayan vatandaşların bazıları bunun Afganistan'daki savaşı sona erdirmek için gerekli bir adım olduğunu savunurken, diğerleri bunun Taliban'a çok fazla güç verdiğini savunmuştur. Sonuçta anlaşma Afganistan'a barış getirme hedefine ulaşamamıştır. Taliban verdiği sözlerin çoğunu yerine getirmemiş ve savaşı devam ettirmiştir. Bunun üzerine ABD, 15 Ağustos 2021'de son kalan askerlerini Afganistan'dan çıkarmış ve ülkeyi Taliban kontrolüne terk etmiştir.

Başarısızlıkla sonuçlanan Doha Anlaşması, Taliban'ı çok fazla güçlendirmiştir. Anlaşma esasen Taliban'ı siyasi bir güç olarak meşrulaştırmıştır. Bu durum Taliban'a Afganistan Hükümeti'ne karşı müzakerelerde güçlü bir pazarlık pozisyonu sağlamış ve aynı zamanda onları Afganistan Hükümet güçlerine karşı saldırılarını sürdürme konusunda cesaretlendirmiştir.

Anlaşma yeterince kapsamlı düzenlenmemiştir. Afganistan Hükümeti'nin geleceği, kadın ve azınlık hakları ve güvenlik meselesi gibi bir dizi önemli konuya hiç değinilmemiştir. Bu durum, ABD'nin çekilmesinin ardından Afganistan'daki istikrarsızlığa katkıda bulunan bir dizi önemli sorunun da cevapsız (خامه پرس, Farsça, 2020, s. 1) kalmasına yol açmıştır. Bu nedenlerden dolayı Doha Anlaşması'nın Afganistan'a barış getirme hedefine ulaşmadığı açıktır. Öngörüldüğünün aksine savaşın sona erdirilmesini sağlamadığı gibi, Taliban'ın çok daha cesur bir şekilde ülke yönetimini ele geçirmesine ortam hazırlamıştır (BBC, Farsça, 2022, s. 1)

Anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra ABD Afganistan'dan askerlerini çekmeye başlamıştır. Yapılan analizlerde bu süreçte ABD'nin 2400'ten fazla askerini kaybettiği ve onlar için Afganistan İç Savaşı'na müdahalenin Vietnam'dan sonra çok dramatik ikinci bir hayal kırıklığı olduğu değerlendirilmeleri yapılmaktadır.

Doha Anlaşması Taliban'la yaklaşık 20 yıl süren savaşın ardından ABD ve NATO, yenilgilerini örtbas etmek için Taliban'la uzlaşmaya varmaları sonucu imzalanmıştır. Trump yönetimi ile Taliban arasında uzun süren müzakerelerin ardından 29 Şubat 2020'de Doha'da barış anlaşması imzalanmıştır. Trump yönetimi, Taliban'ın El Kaide ve ABD'nin terörist gruplar olarak

gördüğü grupların Afganistan'da faaliyet göstermesini önleme taahhüdüne yanıt olarak, Mayıs 2021'in sonuna kadar tüm ABD birliklerini Afganistan'dan çekmeye karar verdiğini bildirmiştir. Ancak yeni ABD Başkanı Joe Biden, 11 Eylül olayının 20. yıl dönümünde askerlerini geri çekeceğini açıklamıştır. Taliban, ABD ile imzaladığı barış anlaşmasının ardından Afgan Hükümeti ile barış görüşmelerini Doha'da sürdürürken, diğer yandan ülke genelindeki saldırılarını artırarak kısa sürede Afganistan topraklarının %85'ini işgal etmiştir (Doha Anlaşması, 2021, s. 1).

Özellikle ABD'nin 22 Temmuz 2021'de Afganistan'dan çekildiği haberinin ardından iki haftadan kısa bir süre içinde Taliban batıda Herat vilayetinin ardından kuzeyde Balkh vilayetine ulaşmış ve 15 Ağustos'ta başkent Kabil'e gelmiştir. Taliban, Kabil kapısına yaklaştığında eski Afganistan Devlet Başkanı Eşref Gani gizlice ülkeden kaçmış ve Kabil rejimine Taliban tarafından el konulmuştur (8 صبح, 2022, s. 1). Burada bir parantez açmak gerekirse 16 Ağustos'ta Reuters'in, Kabil'deki Rus büyükelçiliğindeki kaynaklarından, Afganistan Devlet Başkanı Eşref Ghani'nin nakit para ve altın yüklü dört araba ve bir helikopterle ülkeden kaçtığını bildirdiğini (Reuters, 2022, s. 1) de belirtmek gerekir.

Taliban Kabil'i ele geçirirken, ABD liderliğindeki uluslararası toplum tarafından desteklenen ve yaklaşık 90 milyon ABD doları harcanarak oluşturulan 200.000 kişilik Afgan Ulusal Ordusu bir günde parçalanarak dağılmıştır. Bu acı durumun yanında ülkenin son 20 yılda yaşadığı değişimler ve elde edilen kazanımlar da bir çırpıda yok olmuştur. ABD ve NATO'nun Afgan Hükümeti'ne sağladığı tüm teçhizat ve askeri araçlar Taliban'ın eline geçmiş (BBC Farsça, 2021, s. 1) ve ülkeyi daha radikal uygulamalarla kontrol altına almasına yardımcı olmuştur.

15 Ağustos 2021'de Taliban, Kabil rejimini devraldığı ilk gün, başkanlık sarayında iç savaşın sona erdiğini ve tüm taraflarla görüşmeye istekli olduklarını duyurmuştur. Taliban sözcüsü Mohammad Naeem, "bugün Afganistan halkı ve cihatçılar için harika bir gün. Onlar yirmi yıllık sıkı çalışmanın ve fedakarlığın meyvelerini topladılar. Allah'a şükür bu ülkedeki savaş bitti" açıklamasını yapmıştır. Taliban yaptığı açıklamada, yurt içi ve yurt dışındaki tüm taraflarla diyalog içinde olmaya istekli olduklarını, karşılıklılık ilkesine dayalı uluslararası bir politika izleyeceklerini ve başka ülkelerin iç işlerine karışmayacaklarını bildirmiştir. Sözcü Naeem, "Afgan toplumun uluslararası endişesini dile getiriyoruz ve tüm ülke ve kuruluşlardan bizimle oturup sorunları birlikte çözmelerini istiyoruz" ifadelerini kullanmıştır (سقوط كابل, 2021, s. 1).

Ancak Taliban'ın tüm bu olumlu mesajları ve 20 yıl önceki değişim vaatleri Afgan halkına inandırıcı gelmemiştir. Çünkü Taliban örgütünün iktidarda olduğu 1996'dan 2001'e kadar kadın ve kız çocuklarına, özellikle de dini azınlıklara yönelik dışlayıcı ve acımasız uygulamaları hafızalarından silinmemiştir. Bu nedenle Taliban başkent Kabil'in kapısına geldiğinde halk büyük bir panik içinde Taliban yönetimindeki Afganistan'dan kaçmak için Kabil Havalimanı'na akın etmişlerdir. Çalkantılı Afganistan'da, özellikle de ülkeden çıkmak için ABD askeri uçağına yerleşen kişilerin düştükleri Kabil havaalanında trajik olaylar meydana gelmiştir. Dünya kamuoyu dramatik olayları şaşkınlıkla izlemiştir. Kabil'de hükümetin devrilmesinin ardından Taliban ile yakın ilişkileri olan Pakistan başta olmak üzere İran, Çin ve Rusya dışındaki tüm ülkeler Afganistan'daki siyasi temsilciliğini kapatmışlar (8 صبح, s. 1) ve Afganistan için yalnızlaştırıcı politikalarla dolu yeni bir dönem başlamıştır.

Görüldüğü gibi 19. yüzyıldan beri büyük oyunların oynandığı Afganistan'da ABD'nin geri çekilmesi ve Taliban'ın yükselişi bölgede bir güç boşluğu yaratmış ve dengeleri tekrar değiştirmiştir. Yeni dönemde ABD'nin jeopolitik rakipleri Çin ve Rusya başta olmak üzere Pakistan ve İran gibi ülkelerin iktidar boşluğunu doldurmak için harekete geçmesi öngörülmüştür. ABD'nin Afganistan'dan asker çekme sürecini başlatmasının ardından bu ülkeler, güvenlik ve ekonomik kaygılarla Taliban ile ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Kabil'deki hükümet düşerken ve diğer ülkeler büyükelçiliklerini kapatıp diplomatlarını geri çekerken Çin,

Rusya, İran ve Pakistan, Taliban'la iyi ilişkiler ilan ederek büyükelçiliklerinin faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Saidi, 2022, s. 8).

Afganistan'da Taliban'ın iktidara gelmesiyle birlikte, güvenlik endişeleri sadece komşu ülkelerde değil, aynı zamanda bölgeyi ve dünyayı farklı şekillerde de etkilediği görülmektedir. Afganistan Hükümeti'nin devrilmesinin ardından yaşanan olayların aynı zamanda komşu ülkeler için de başlat güvenlik olmak üzere, siyasi ve sosyal sonuçları olmuştur. Bu olayların Avrupa'yı dahi etkileyeceği öngörülmüştür. Afganistan'da büyüyen ekonomik ve insani kriz büyük ölçüde kitlesel göçü de ateşlemiştir. Ülkede derinleşen ekonomik krize ve insani felakatlere zamanında müdahale edilmiş olsaydı bugün komşu ve bölge ülkeleri doğrudan olumsuz etkileyen büyük çaplı Afgan göçü engellenebilirdi (Fayhash, 2021, s. 56). Bu değerlendirme büyük Afgan göçünden olumsuz etkilenen Türkiye için de geçerlidir. Ülkedeki istikrarsızlığın artarak devam etmesi, söz konusu riskleri daha da büyütecek ve söz konusu ülkeleri çok daha olumsuz etkileyecek dramatik sonuçlarla karşı karşıya kalmabilecektir.

Afganistan'da Yeniden İktidara Gelen Taliban'ın İkinci Dönemi

Makalede daha önce de belirtildiği gibi Afganistan'ın içine düştüğü kaos döneminde, çoğunluğu Pakistan'da eğitim görmüş ve Sovyet işgalinden sonra ülkeye dönerek Molla Ömer'in etrafında toplanmış bir grup medrese öğrencisi, 1994 yılında, Pakistan'dan Orta Asya'ya giden otuz araçlık ticaret konvoyunu yağmalama olayıyla Taliban adını tüm dünyaya duyurmuşlardır. Olaydan sonra medya tarafından; Arapça "talebe" kökünden türeyen ve öğrenciler anlamına gelen Taliban, Taliban Grubu veya sadece hareket (Tahrir) olarak adlandırılan grup; daha sonra kendisini "Taliban İslami Hareketi" (Tahrir-i İslami Taliban) olarak adlandırmıştır.

Afganistan'da yaşanan kaosu sona erdirmek ve İslami bir düzen kurmak amaçlarıyla yola çıkan ve başlangıçta sayıları elliye aşmayan Taliban, bir yandan "yeni bir umut" olarak toplumsal desteğini artırırken diğer taraftan da siyasal hâkimiyetini genişletmeye yönelik girişimlerde bulunmaya başlamıştır. 1995'te Herat'ı, 1996'da Kabil'i kontrolü altına alıp Afganistan İslam Emirliği'ni ilan etmiştir. 1997'de ise, Mezar-ı Şerif yönetimini ele geçirdiğinde, ülkenin üçte ikisini denetimi altında tutan ve Pakistan ile Suudi Arabistan tarafından tanınan meşru bir siyasi otorite durumuna gelmiştir. Pençşir bölgesi dışında ülkenin tümünü kontrol ettiği 1998 yılına kadar Taliban, bir taraftan Kuzey İttifakı ile iç savaşa girişmiş, diğer taraftan da kontrolünde tuttuğu bölgelerde katı yönetim uygulamalarına yönelmeye başlamıştır. Özellikle tarihi eserlerle kadın ve kız çocuklarına ilişkin yasak ve uygulamaları nedeniyle sadece uluslararası kamuoyunda değil aynı zamanda kendi ülkesinde de itibarını kaybeden Taliban, toplumsal tabanında da tepki çekmiştir (Katılmış & Güven 2022, s. 110).

Esasında Pakistan ve Afganistan'da ortaya çıkan ve Afganistan'da Rus sömürge güçlerine karşı savaşmak amacıyla oluşturulan gruplardan biri olarak Taliban; işgalcileri kovmak ve Afganistan sınırlarında bir İslam Emirliği kurma hedefleriyle kendine oldukça geniş bir taraftar kitlesi toplamıştı. Ancak zamanla baskıcı bir rejim kurmaları ve ideolojilerini Sünni İslam'ın katı yorumlarına dayandırıp Şeriat olarak bilinen İslam hukukunu farklı yorumlayıp Afgan halkına zorla dayatmaya çalışmaları, itibarlarını ve güçlü halk desteğini kaybetmelerine yol açmıştır.

Taliban Örgütü Afganistan'ın çeşitli grupların iktidar için yarıştığı bir kaos ortamında olduğu dönemlerde, Sovyetlere karşı savaşan Afgan, dini öğrenci mültecilerden oluşan bir grup olarak halk desteğini arkasına almıştı. 1996 yılında başkent Kabil'in kontrolünü ele geçirerek iktidara gelmişler ve 2021 yılına kadar ülke yönetimini ellerinde bulundurmuşlardır (Rızaei, 2022, s. 1)

Bu döneme kadar Afganistan'daki çatışmalar, Taliban ile Afgan güvenlik güçleri arasında uluslararası birliklerin desteklediği uzun süreli ve karmaşık bir savaşla karakterize edilmekteydi. Taliban, başta kırsal alanlar olmak üzere ülkenin önemli bir bölümünün kontrolünü yeniden ele geçirmeyi başarmıştı. Devam eden barış görüşmelerine ve uzlaşma çabalarına rağmen, çatışmalar can almaya ve ülkeyi istikrarsızlaştırmaya devam etmiştir (Rubin, 1995, s. 32).

Bu süreçte Taliban'ın İslami kuralları ağır ve zorlayıcı bir şekilde uygulama girişimleri, NATO güçleriyle savaşmaları ve Afganistan'daki tarihi Budist ve Hristiyan heykellerini yıkmaları, dünya genelinde bu örgütün şiddet yanlısı gruplardan biri olarak anılmasına neden olmuştur. Dünya genelinde büyük tepki çeken örgüt; Pakistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan gibi ülkeler tarafından ise tanınmıştır (Rızaei, 2022, s. 1).

Taliban döneminde Afganistan, aşırılıkçılığın üreme alanı ve terör örgütleri için güvenli bir sığınak haline gelmiştir. Taliban'ın, ABD'deki 11 Eylül saldırılarından sorumlu terör örgütü El Kaide grubu ile iş birliğinin ortaya çıkması yani Taliban'ın El Kaide'ye eğitim kampları ve koruma sağlaması, Afganistan ile uluslararası toplum arasındaki ilişkilerin kopmasına yol açmıştır (Saikal, 2004, s. 5). Bunun yanında Taliban rejiminin, İslam hukukunu farklı yorumlayıp İslami kuralları katı bir şekilde uygulamaya koyması, kadınların kişisel özgürlükleri üzerinde ciddi kısıtlamalar yapması, onları katı kıyafet kurallarına uymaya zorlaması, eğitim ve istihdam olanaklarından mahrum bırakması, halka açık infazlar yapması, insanların organlarının kesilmesi ve kırbaçlama gibi olaylar, Taliban'a karşı dünya kamuoyunda ciddi bir tepki oluşmasına yol açmıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu ve benzer sebeplerle ABD, 11 Eylül saldırılarının ardından 2001 yılında, Afganistan'a müdahale etmiş ve Taliban yönetimini iktidardan uzaklaştırmıştır. Ancak buna rağmen Taliban yeni kurulan hükümete ve Afganistan'ın farklı bölgelerinde, özellikle Zabul, Kandahar ve Helmand'da ABD güçlerine karşı güçlenmeye devam etmiş ve saldırılarını sürdürmüştür (Saikal, 2004, s. 5).

İktidarda olduğu dönemde Taliban'ın ideolojisi ve taktikleri uluslararası toplum tarafından sürekli kınanmıştır. Kadınlara yönelik sert muameleleri, temel insan haklarının reddedilmesi ve teröristlere destekleri, onlara dünyadaki en acımasız ve tehlikeli aşırıcı gruplardan biri olarak ün kazandırmıştır. Grubun dayanıklılığı ve değişen koşullara uyum sağlama yeteneği, Afganistan'da varlıklarını sürdürmelerini sağlamış ve bu da onları bölgede barış ve istikrara yönelik kalıcı bir tehdit haline getirmiştir.

15 Ağustos 2021'de Afganistan'da yeniden iktidara gelmeleri, Afgan toplumunda özellikle de kadınlar ve kız çocukları üzerinde yeniden yıkıcı bir etkiye yol açmıştır. Taliban, ülkeye kendilerince yorumladıkları katı bir İslam hukuku veya şeriat yorumu dayatmakta ve bu da kadınlara karşı düzinelerce yasağın getirilmesine yol açmaktadır. Bu yasaklar, kadın hakları ve fırsatları üzerinde yıkıcı bir etki oluşturmakta, kadınlar ve kız çocukları için bir korku ve sindirme ortamına (Rashid, 2010, s. 16) yol açmaktadır. Ülkede görülen diğer olumsuzlukların da etkisiyle insanlar ülkelerine zorunlu göçle terk etmek zorunda kalmaktadırlar.

Makalenin bu kısmında Taliban'ın ikinci dönemindeki siyasal ve toplumsal yapının değişimi ve dönüşümü sürecine geçmeden önce, ülkede ikinci kez tekrar iktidara gelen Taliban'ın etnik gruplarla ilişkisine ve birçok olumsuzluğuna rağmen halk desteğini nasıl alabildiğine değinilecektir.

Afganistan'da Başlıca Etnik Gruplar ve Taliban'a Halk Desteği

Makalede ayrıntılı bir şekilde ele alınan Taliban, 1990'ların başında Afganistan'da ortaya çıkan kökten dinci bir İslamcı gruptur. Onların İslam'a dair katı yorumları ve baskıcı yönetimleri, ülke ve daha geniş anlamda bölge üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Taliban, 2001 yılında iktidardan uzaklaştırılmasına rağmen yaklaşık 20 yıl sonra yeniden iktidara gelmeyi başarmışlardır. Bu ilginç başarının arkasında yapılanmanın ideolojisi ve içerdikleri radikalizme rağmen halk tabanında destek görmeye devam etmeleri sayılabilir.

Taliban'ın ideolojisi, Deobandizm (Deobandism) ile Peştunvali (Pashtunwali) olarak ifade edilen, Peştunların kültürel ve sosyal normlarına dayanan anlayışın bir ürünüdür. İslami hayat tecrübesi, ideolojisi, inancı, teolojik ve felsefi düşünce örgüsü ile Taliban; radikal, bağınaz ve dışlayıcı bir İslam anlayışı ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Taliban bir taraftan sert ve katı

uygulamaları ile dikkat çekerken, diğer taraftan dini argümanları ve kavramları kullanarak uygulamalarını meşrulaştırmaya ve yasal bir forma dayandırmaya gayret etmiştir.

Taliban'ın Afganistan'da bir alternatif olarak kabul görülmesinde Afgan halkının yaşadığı büyük bunalımlar, huzursuzluklar ve yoksulluklar önemli oranda etkili olmuştur. Rusya ile savaşın ardından iç savaşın bir türlü bitmemesi, iktidar kavgasında olan Afganlı liderlerin halkın taleplerini yerine getirmemesi, ülke insanını içine alan ve zamanla büyüyen karışıklık, Taliban'ın elini güçlendirmiştir.

Taliban'ın meşruiyet sağlamasında, mevcut düzenin oluşturduğu sosyo-politik ortam ve ekonomik koşullar katkı sağladığı gibi öne sürdükleri davanın haklılığına yönelik bireysel ve felsefi nedenler de ayrıca etkili olmuştur. Bununla birlikte, Taliban'ı meşru gösteren, halk nezdinde itibarını ve desteğini arttıran nedenler aynı zamanda Taliban'ın dini-politik hedeflerinin de bir parçasını oluşturmaktadır (Katılmış & Güven 2022, s. 109).

Afganistan, zengin bir kültürel mirasa ve Peştunlar, Tacikler, Özbekler, Hazaralar gibi çeşitli etnik gruplara sahip bir ülkedir. Bu gruplar ülkenin tarihini, geleneklerini ve sosyal dokusunu şekillendirmede önemli rol oynamaktadır. Pathanlar olarak da bilinen Peştunlar, nüfusun yaklaşık %40'nı oluşturan Afganistan'daki en büyük etnik gruptur. Öncelikle ülkenin doğu, güney ve batı bölgelerinde yoğunlaşmışlardır. Peştunlar kendi dilleri olan Peştuca konuşurlar ve güçlü kabile sistemleri ve Peştunvali denilen şeref kurallarıyla tanınırlar (Azimi, 2010, s. 45).

Tacikler Afganistan'daki ikinci en büyük etnik grup olup nüfusun yaklaşık %27'sini oluşturmaktadırlar. Çoğunlukla ülkenin kuzey ve batı kesimlerinde yaşayan Tacikler zengin bir tarihe sahiptirler ve dünya genelinde edebiyata, sanata ve bilime katkılarıyla tanınırlar. Çoğunlukla Farsçanın bir lehçesi olan Dari dilini konuşurlar. Nüfusun yaklaşık %11'ini oluşturan Özbekler ise ağırlıklı olarak Afganistan'ın kuzey illerinde yaşamaktadırlar. Kendi dilleri olan Özbekçeyi konuşurlar. Geçmişten bugüne ticaret ve tarımla uğraşmışlardır. Tarihsel süreçte dönem Afganistan'ın kültürel çeşitliliğine katkıda bulunmuş ve ülke siyasetinde önemli bir rol oynamışlardır. Diğer bir etnik grup olarak Hazaralar da Afganistan nüfusunun yaklaşık %9'unu oluşturmaktadır. Çoğunlukla ülkenin orta dağlık bölgelerinde yaşarlar. Farklı Moğol özellikleriyle tanınırlar ve Farsça'nın bir lehçesi olan Hazaragi'yi konuşurlar. Tarihsel olarak Hazaralar sürekli ayrımcılık ve sosyal dışlanmayla karşı karşıya kalmışlar ancak buna rağmen ülkenin kültürel ve politik ortamında önemli bir rol oynamayı da başarmışlardır. Ülkede ayrıca nüfusun yaklaşık %4'ünü temsil eden Aimaklar da bulunmaktadır. Çoğunlukla Afganistan'ın orta ve batı bölgelerinde yaşayan bu grup Farsça'nın Aimak adı verilen bir lehçesini konuşmakta ve geçimlerini hayvancılık ve tarım ile sağlamaktadırlar. Aimaklar diğer etnik gruplara göre farklı bir kültürel mirasa sahiptirler ve ülkenin özellikle sanat ve el sanatlarına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Afganistan'da nüfusunun çoğunluğunu oluşturan bu büyük etnik grupların yanında Beluclar, Türkmenler, Nuristaniler ve diğerleri gibi her birinin kendi dilleri, gelenekleri ve ülkenin kültürel mozağine katkıları olan daha küçük etnik gruplar da bulunmaktadır (Afganistan İstatistik Ofisi, 2009, s. 2).

Görüldüğü gibi Afganistan, her biri kendine özgü kültürel mirasa sahip çeşitli etnik grupların bulunduğu çeşitlilik içeren bir ulustur. Bu büyük etnik grupların dinamiklerini ve katkılarını anlamak, Afganistan'ın sosyal dokusunu ve tarihini anlamak açısından oldukça önemlidir.

Afganistan nüfusunun yapısı ve bileşimi on büyük etnik gruptan (Peştun, Tacik, Özbek, Hazara, Türkmen, Beluci, Sedat, vb.) oluşmaktadır. Ancak bu nüfusun yaklaşık %40'ı, çoğunluğu oluşturan Peştunlardan oluşur. Taliban da tüm mevcudiyetini Peştunlara dayandırmaktadır. Bu etkin yapıdan yoğun destek almasına rağmen Taliban, tepki çeken uygulamalarına ve ideolojik baskılamalarına rağmen her zaman sorunlar karşısında alternatif kalabilmeyi başarmıştır.

Ülkede yukarıda belirtilen çok farklı etnik grupların da etkisiyle görülen merkezi hükümet istikrarsızlıkları, her türlü idari ve mali yolsuzluğun kurumsallaşması, yabancıların siyasi yapı

ve sisteme yoğun müdahalesi, halkın yönetime olan güvenini sürekli sarsmıştır (Seyyid & Khoshro, 2021, s. 1). Sürekli kaos ortamından bunalan halk her defasında Taliban'ı sorunlara karşı en iyi çözüm yolu olarak görmüş ve geçmiş tecrübelerle rağmen desteklemeye devam etmiştir.

Taliban'ın Hükûmete ve Siyasal Yapıya Bakış Açısının Dönüşümü

Taliban öncesi dönemde Afganistan Devleti, devlet başkanı başkanlığında görev yapan bakanlardan oluşmaktaydı. Bakanlar, devlet başkanı tarafından parlamento üyeleri dışından atanmakta ve bu atama ayrıca parlamento tarafından onaylanmakta idi. Yasama görevi, Shura-e Milli olarak adlandırılan parlamento tarafından yerine getirilmekteydi. Yargı bölümü ise, bağımsız bir organ olup, yüksek mahkeme (supreme court), temyiz mahkemesi (courts of appeal) ve birinci derece mahkemelerden (primary courts) oluşmaktaydı. Ülke idari olarak 34 şehir ve bu şehirlere bağlı 399 ilçeden ve 49.000 köyden oluşmaktaydı. İller, vali tarafından, ilçeler ise woloswal adı verilen ilçe yöneticisi tarafından yönetilmekteydi. Valiler, devlet başkanı tarafından atanmaktaydı (T.C. Kabil Büyükelçiliği, 2017, s. 3-4). Bu şekilde batı ile benzer siyasal yapı, Taliban'ın ikinci kez iktidara gelmesiyle tamamen değişmiştir.

Taliban'ın hükûmete ve siyasal yapıya bakışı son yirmi yılda değişti mi? Kuşkusuz bu Taliban'ın değişim iddiasıyla ilgili olarak gündeme gelebilecek ilk ve en önemli sorudur. Yirmi yıl önce, bu grup hareketine bir hükûmet ve siyasal sistem kurma eylemi olarak değil, bir reform hareketi biçiminde başlamıştır. Ana hedefleri yolsuzlukla mücadele, barışı yeniden tesis etme, şeriat yönetimini kurma, Afganistan'ın birliğini ve İslami doğasını savunma gibi konulara odaklanma olan Taliban nihai hedef olarak da kendisine İslam Emirliği'ni belirlemiştir. İlk başta Taliban bu hedeflerine ancak Kandahar ve Kabil gibi büyük şehirleri ele geçirdikten sonra ulaşabileceğini düşünmüş ve tüm stratejisini bu iki büyük şehir üzerinden oluşturmuştur. Bu iki şehirdeki başarının getireceği özgüveni kazandıktan sonra da toplum üzerindeki hâkimiyetlerini meşrulaştırabilecek her türlü mekanizmayı kullanmayı (روزنامه فریختگان, Gazetesi, 2023, s. 1) öngörmüşlerdir. Bu süreçte ülkenin kabile geleneklerine dayanan جرگه (İhtiyarlar Meclisi) sistemine dayanarak, Hint Yarımadası'ndaki geleneksel ve İslami düşünceye (özellikle Deobandi gibi mezheplerin görüşlerine) dayanan Emirul Mumineen'i seçmek ve ona biat etmek, onun kurallarını uygulamak ve referans din bilginlerine dayalı meclis sistemini kullanmak gibi taktikler uygulamışlardır.

Bu stratejiler esasında Taliban'ın güç üzerindeki tekeli için kullanmaya çalıştığı en önemli unsurlardı. Ancak Taliban'la ilgili sorunların asıl kaynağı; birçok Taliban liderinin modern dünyanın hiçbir unsuruna inanmamasından kaynaklanmaktadır. Taliban yönetiminde kararlar Emirül Müminin'in görüşüne göre verilmektedir. *"Bizim için istişareye gerek yok, uygulamalarımızın geleneğe uygun olduğuna inanıyoruz. Farklı görüşler olsa bile Emirul Mumineen'in görüşlerine sorgusuz uyarız"* söylemleri, Taliban yönetiminin şifrelerinin ipuçlarını vermektedir. Taliban yönetim sisteminde devlet başkanı yoktur, onun yerine Emirül Müminin vardır. Genel seçimler şeriata aykırıdır, dolayısıyla seçim yapılmaz onun yerine büyük alimlere danışılır ve onların tavsiyesiyle kararlar verilir (Fouzia, 2015, s. 8).

Aslında Taliban'ın nasıl yönettiğini anlamak için bu grubun Afganistan'ın kontrolünü kaotik koşullarda, güç kullanarak ve iktidarı tekeline alarak, hükümetten herhangi bir planlama ve teorik destek almadan iktidarı nasıl ele geçirdiğini analiz etmek gerekmektedir.

ABD ve Afgan hükûmetiyle devam eden yirmi yıllık savaş sırasında Taliban, Afganistan'daki hakimiyet dönemi ve o dönemdeki performansı hakkında hiçbir zaman bir açıklama veya gerekçe sunmamıştır. Bir rapor hazırlanmamış, değerlendirme yapılmamıştır. Taliban'ın bugünkü ikinci döneminde bazı lider ve komutanlarının eski İslam Emirliği'nden uzaklaşmaya başladıkları ve geçmiş tecrübeler üzerinden (Dolatabadi, 2019, s. 8) aynı hatalara düşülmemesi konusunda strateji değişikliğine gittikleri yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır.

Bu ve benzer iddialara rağmen aynı eski yaklaşım ve yöntemlerin tekrarlanıp uygulandığı şeklinde yorum ve değerlendirmeler de yapılabilmektedir. Barış müzakerelerinde İslami hükûmet, İslami sistem gibi genel ve muğlak kelimelerin kullanılmasında ısrar etmek, istedikleri ve arzu ettikleri sistemin detaylarına ve yapısına değinmemek, halkın konumu, rolü gibi bazı temel konularda sessiz kalmak, siyasi ve toplumsal sorunların çözümünde kadınları hiç dikkate almamak ve Taliban lideri Emirül Müminin'e sorgusuz sualsiz bağlılık gibi hususlar, yeni Taliban'ın demokratik değerler ve yönetim gibi alanlarda eskisinden çok da farklı olmadığını göstermektedir. Ayrıca müzakereler sırasında ve hatta mücadelenin ana hedeflerinden biri olarak ilan edilen yabancı güçlerin geri çekilmesinden sonra bile savaşın devamında ısrar edilmesi, tahakküm ve zor yoluyla iktidar tekelinin elde tutulması gibi düşünceler (همشهری gazetesi, 24.05.2023, tarihli röportaj), Taliban'ın sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu açıklamalar ve benzer uygulamalar üzerinden hareket edildiğinde, son yirmi yılda Taliban'ın hükûmete ve siyasi sisteme bakışında pek bir değişiklik olmadığı ya da en azından teorik temeller üzerinde düşünmediği ve demokratik değerlere yönelik herhangi bir ilerleme kaydedemediği söylenebilir.

Taliban'ın Yönetim Yapısı, İç ve Dış Politika Stratejisi

Taliban'ın Afganistan'daki yönetim sistemi, katı bir İslam hukuku veya şeriat yorumuna dayanmaktadır. Taliban'ın liderliği hiyerarşiktir, en üstte dini lider ve aşağıda il ve ilçe liderleri bulunmaktadır. Taliban'ın yönetim sistemi de Kabil'deki liderlik tarafından alınan ve ardından yerel yetkililer tarafından uygulanan kararlarla oldukça merkezileştirilmektedir (Mansur, 2023, s. 42). Esasında bu yönetim sistemi, şeffaflık ve hesap verebilirlik eksikliği ile karakterize edilebilir. Süreçlerde karar vermek için net bir sistem ve bir hesap verebilirlik mekanizması kurulamamaktadır. Halkın Taliban liderlerini sorumlu tutması ve hesap sormasına yönelik bir mekanizma yoktur. Bu durum yolsuzluklara, gücün kötüye kullanılmasına ve böylece Afgan halkının ihtiyaçlarının karşılanamamasına yol açmaktadır. Ayrıca Taliban'ın yönetim sistemi de verimsiz ve etkisizdir. Taliban liderleri genellikle deneyimsizdir ve Afganistan gibi karmaşık bir ülkeyi yönetmek için gerekli becerilerden yoksundur. Taliban'ın bürokrasisi de hantal ve yavaş hareket etmektedir. Bu da politikaların ve programların uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Kutub, 2022, s. 153). Bu olumsuzluklar doğrudan kamu hizmeti sunum süreçlerine yansımakta, halkın yaşam seviyesini sürekli düşürmekte ve her geçen gün daha kötüye götürmektedir.

Afganistan'da barış ve istikrarın önündeki en büyük engel olarak Taliban'ın yönetim sistemi gösterilebilir. Şeffaflık ve hesap verebilirlik eksikliği, nüfusun büyük kesimlerini ülke yönetimine yabancılaştırmakta, yolsuzluklara ve gücün kötüye kullanılmasına yol açmaktadır. Yukarıda değinilen Taliban bürokrasisinin verimsizliği ve etkisizliği de ülkenin birçok sorununun ele alınmasını zorlaştırmakta (Andişmand, 2023, s. 56), bu durum karşısında sorunlar karşısında çözüm üretilmesini bekleyen Afgan halkı daha da karamsarlığa kapılmaktadır. Böyle bir ortamda ülkede halk uluslararası toplumdan, yönetim sisteminde reform yapılması hususunda Taliban'a baskı yapmasını beklemektedir. Uluslararası toplum, şeffaflığı ve hesap verebilirliği teşvik etmek için çalışan Afgan sivil toplum gruplarına destek sağlamalıdır.

Yeni Taliban yönetiminin Afganistan'daki iç politikası, İslam hukukunun veya Şeriatın katı bir yorumuna dayanmaktadır. Taliban geçmişte olduğu gibi kadınların ve kız çocuklarının haklarına, okula gitmelerini veya ev dışında çalışmalarını yasaklamak da dahil olmak üzere bir dizi kısıtlama getirmiştir. Ayrıca, yönetim gazetecileri, aktivistleri ve otoritesine tehdit olarak gördüğü herkesi tutuklayıp hapsederek baskılamaktadır. Bu nedenle Taliban'ın iç politikası, uluslararası toplumdan sürekli eleştiriler almaktadır. İnsan hakları grupları, Taliban'ın kadın hakları üzerindeki kısıtlamalarını kınamakta ve Birleşmiş Milletler de Taliban'ı tüm Afganların temel haklarına saygı duymaya davet etmektedir (Vahid, 2022, s. 89).

Taliban'ın iç politikasının Afganistan'ın geleceği üzerinde önemli bir etkisi olması muhtemeldir. Kadın hakları üzerindeki kısıtlamalar, ekonomik kalkınmayı ve sosyal ilerlemeyi

engelleyecektir. Muhalefete yönelik baskı, siyasi ve kültürel özgürlüğü bastıracaktır. Bu şekilde Taliban'ın otoriter yönetimi muhtemelen ülkede istikrarsızlığa ve çatışmalara da yol açacaktır. Uzun vadede ise Taliban'ın iç politikası muhtemelen Afganistan'ın barış ve istikrara kavuşmasını da zorlaştıracaktır. Taliban, Afgan halkının ve uluslararası toplumun desteğini kazanmak istiyorsa, politikalarında radikal değişiklikler yapmak zorundadır (Mansur, 2023, s. 128). Aşağıda, Taliban'ın Afganistan'daki iç politikasının bazı özel örnekleri özetlenmiştir:

- Kadınların ve kız çocuklarının okula gitmelerinin veya ev dışında çalışmalarının yasaklanması.
- Erkeklerin sakal bırakması ve geleneksel Afgan kıyafetleri giymelerinin zorunlu olması.
- Müzik ve dansın yasaklanması.
- Televizyon ve sinemanın yasaklanması.
- Alkolün yasaklanması.
- Kamusal infazların ve organ kesme yöntemlerinin, suçluların cezalandırılmasında kullanılması.
- Tüm siyasi partilerin ve bağımsız medya kuruluşlarının yasaklanması.
- Gazeteci, aktivist gibi otoriteye tehdit olarak görülenlerin hapse atılması (8 صبح, 2023, s. 1).

Görüldüğü gibi mevcut haliyle Taliban'ın iç politikası, Afganistan'da barış ve istikrarın önündeki en büyük engeldir. Taliban, Afgan halkının ve uluslararası toplumun desteğini kazanmak istiyorsa, politikalarında önemli değişiklikler yapmak zorundadır.

Taliban'ın iç politika uygulamaları yanında dış politikada da birçok sorunlu alan bulunmaktadır. Esasında Taliban'ın Afganistan'daki dış politikası bazı temel ilkelere dayanmaktadır:

- Karışmama: Taliban, diğer ülkelerin iç işlerine karışmayacağını açıklamaktadır. Bu ilke, Müslümanların diğer Müslümanlara karşı savaş açmasını yasaklayan Taliban'ın İslam hukuku yorumuyla uyumludur.
- Komşu ülkelerle iyi ilişkiler: Taliban, Pakistan, İran ve Çin de dâhil olmak üzere komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurma arzusunu dile getirmektedir. Taliban, komşularıyla iyi ilişkilerin Afganistan'ın istikrarı ve güvenliği için gerekli olduğuna inanmaktadır.
- Tecritçilik: Taliban, Afganistan'ı dünyanın geri kalanından izole etme arzusunu da dile getirmektedir. Bu ilke, Taliban'ın ülkenin İslam hukukuna göre yönetilmesi ve yabancı kültür veya ideolojilerden etkilenmemesi gerektiği inancına dayanmaktadır (Mansur, 2023, s. 67).

Taliban'ın dış politikası uluslararası toplumdan karışık tepkilerle karşılanmaktadır. Pakistan ve Çin gibi bazı ülkeler, Taliban'ın yeniden iktidara gelmesini memnuniyetle karşılamaktadır. Bu ülkeler, Taliban'ın Afganistan'da kendi çıkarları için istikrar ve güvenliği sağlayabileceğine inanmaktadırlar. Ancak ABD ve Avrupa Birliği gibi diğer ülkeler, Taliban'ın yeniden iktidara gelmesini ve sorunlu ideolojik uygulamaları sürdürmesini kınamaktadırlar. Bu ülkeler, Taliban'ın bölgesel güvenlik için bir tehdit oluşturduğuna ve özellikle kadın ve kız çocukları olmak üzere Afganların haklarına saygı gösterilmediğini düşünmektedirler (Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Ofisi, 2023, s. 45).

Bu nedenlerden dolayı Taliban'ın dış politikasının uzun vadede nasıl olacağı, hangi alanlara doğru yöneleceği belirsizliğini korumaktadır. Ancak dış dünya ile eklemlenmek isteyen Taliban

Yönetimi'nin sadece kendini tanıyan ülkelerle değil, diğer ülkelerle de işbirliği mekanizmaları geliştirebilmek için, yeni adımlar atmak zorunda kalacaktır. Ülkenin ekonomik durumu, komşularıyla ilişkiler ve uluslararası toplumdan gelen baskılar, bu süreci şekillendirecektir.

Taliban'ın Güvenlik Politikaları ve Ekonomide Çözilemeyen Sorunlar

Taliban'ın Afganistan'da ikinci kez iktidara gelmesi, bu süreçte iç savaşa son verip güvenliği ve istikrarı sağlaması karışık tepkilerle karşılanmaktadır. Bazıları, Taliban'ın ülkeye on yıllardır görülmemiş düzeyde istikrar ve güvenlik getirdiğini iddia etmekte isen bir kısım analist ise Taliban'ın güvenlik önlemlerinin halâ baskıcı ve ayrımcı olduğunu ve insan haklarının gerilemesine yol açtığını iddia etmektedirler (Qasim & Beşir, 2022, s. 4).

Bu değerlendirmelere karşın Taliban'ın, 15 Ağustos 2021'de ülkenin kontrolünü ele geçirmesinden bu yana Afganistan'daki şiddet seviyesini düşürmeyi başardığı rahatlıkla söylenebilir. Ülkedeki o karanlık kaos, karmaşa ortamı yerini sükûnete bırakmış durumda. Bu süreçte çatışmaların azalmasıyla sivil kayıpların sayısı da önemli ölçüde düşmüştür. Her ne kadar Taliban, çatışmalara son vermeyi başarmış olsa da izlenen politikaların baskıcı ve ayrımcı olması sürekli eleştirilmektedir. Örneğin, Taliban kadınların ev dışında çalışmasını ve okula gitmesini yasaklamakta ve muhalefete sert önlemler almaktadır. Taliban'ın kadın haklarına getirdiği kısıtlamalar, toplum üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır (Sakhi, 2022, s. 67).

Taliban'ın Afganistan'da kalıcı güvenliği sağlayıp sağlayamayacağını zaman gösterecektir. Ancak bu süreçte Afgan halkının ve uluslararası toplumun desteğini kazanmak isteyen Taliban Yönetimi'nin izlediği politikalarında önemli değişiklikler yapması gerekmektedir. Taliban'ın ayrıca, yoksulluk, eşitsizlik ve yolsuzluk gibi Afganistan'daki çatışmaların altında yatan nedenleri de ele alıp (Sakhi, 2022, s. 122) sorunları bir an önce çözmesi gerekmektedir.

Bugün itibarıyla Afganistan'daki mevcut ekonomik durum çok kötü durumdadır. Sürekli de daha kötüye gitmektedir. Ülkede milyonlarca insanın temel gıda güvensizliği ve yoksullukla karşı karşıya olduğu bir insani krizle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Ülke ekonomisi çok ciddi bir çöküş sürecindedir. Kamu çalışanlarına dahi aylık ödemeler yapılamamakta, temel kamu hizmetlerinin sunumlarında büyük güçlükler yaşanmaktadır. Bu kapsamda ülkedeki ekonomik sorunların aşağıda özetlenen bir dizi faktörün sonucu olduğu söylenebilir:

-Uluslararası yardımın geri çekilmesi: Taliban öncesi dönemde Afganistan büyük ölçüde uluslararası yardımlara bağımlı durumdaydı. Taliban'ın ülkenin kontrolünü ele geçmesiyle birlikte, kısa sürede dış dünya ülkeden desteğini çekmiştir. Birçok uluslararası bağışçı yardım programlarını askıya almışlardır. Dış yardımların hükümet bütçesinin yaklaşık %40'ını oluşturması nedeniyle, bu geri çekilmeler ülke ekonomisinde yıkıcı etkide bulunmuştur.

- COVID-19 Pandemisi: Pandemi tüm ülkeleri etkilediği gibi Afgan ekonomisi üzerinde de olumsuz bir etkisi olmuştur. Özellikle ithalatın da yapılamaması zor durumda olan ülkeyi daha da sıkıntıya sokmuştur.
- Kuraklık: Afganistan bulunduğu coğrafya itibarıyla sık sık mahsullere ve hayvanlara zarar veren şiddetli kuraklıklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum tarımsal üretimde düşüşe ve gıda güvensizliğine yol açmaktadır. Temel gıda ürünlerine bile ulaşmak zorlaşmaktadır.
- Taliban Hükûmeti: Hükûmet her ne kadar ekonomiyi yönetmek için mücadele etmeye çalışsa da tecrübesizlik, bilgisizlik, dış desteğin olmayışı, danışmanlık hizmeti alınmaması gibi nedenlerle oldukça karmaşık olan ülke ekonomisi yönetilemez hale gelmiştir. Hükûmet bürokratları deneyimsizdir ve karmaşık bir ekonomiyi yönetme kapasitesinden yoksundurlar. Ayrıca kadınların çalışmasını yasaklamak ve işletmelere kısıtlamalar getirmek gibi ekonomiye zarar veren bir dizi kararlar alınması (Hüseyn, 2023, s. 32) durumu daha da zora sokmaktadır.

Afganistan'da her geçen gün daha da derinleşen ekonomik kriz ülke halkını derinden etkilemeye devam etmektedir. Milyonlarca insan gıda güvensizliği ve yoksullukla karşı karşıya kalmış durumdadır. Bunun yanında imkansızlıklarla boğuşan sağlık sistemi çökmekte ve eğitim giderek erişilmez hale gelmektedir. Acilen uluslararası toplum, Afganistan'ın ekonomik krizini çözmesine yardımcı olmak için harekete geçmelidir. Uluslararası toplum Afgan halkına insani yardım sağlamalı ve aynı zamanda Taliban hükümetinin ekonomiyi yeniden inşa etmek için bir plan geliştirmesine yardımcı olmalıdır. Burada çözülemeyen sorunların tüm dünya ülkelerini olumsuz etkileyebilecek küresel bir boyuta taşınabileceği unutulmamalıdır.

Taliban Döneminde Sosyal ve Kültürel Yapıda Değişim ve Dönüşüm

Afganistan'da, son dönemde yaşanan gelişmeler ülkenin siyasi ve sosyal yapısını derinden etkilemektedir. Taliban'ın yeniden iktidara gelmesi, Afgan halkı üzerinde geniş kapsamlı sonuçlar doğuracak yeni bir belirsizlik ve istikrarsızlık döneminin başlangıcı olmuştur.

Bu dönemde görülen en önemli değişikliklerden biri kadın haklarının geri alınması olmuştur. Taliban kadınların hareket özgürlüğüne, eğitim ve istihdamına bir dizi kısıtlama getirmiştir. Kadınların artık kamusal alanda burka giymesi zorunlu olmuş ve bazı mesleklerde çalışmaları yasaklanmıştır. Bu durum, son yıllarda hakları ve fırsatları açısından önemli ilerleme kaydeden Afgan kadınları üzerinde yıkıcı bir etki yaratmıştır (Nasır, 2023, s. 4).

Bir diğer önemli değişiklik ise genel olarak insan haklarının aşınması olmuştur. Taliban, muhalif görüşlere ve ifade özgürlüğüne karşı sıkı önlemler almakta ve muhaliflerini keyfi olarak gözaltına alıp etkisizleştirmektedir. Ayrıca yargısız infazlar yapılmakta ve ülkede yaşanan birçok başka suiistimal de rapor edilmektedir. Bu durum ülkede bir korku ve gözdağı ortamı oluşturulmasına yol açmakta, vatandaşların temel haklarını kullanmaları zorlaşmakta (BBC, Farsça, 2023, s. 1) ve ülkede yaşamayı zulüm olarak görenlerin göç etmeleri yaygınlaşmaktadır.

Afganistan'da son dönemde yaşanan gelişmeler ülke ekonomisini de olumsuz etkilemektedir. Taliban'ın yönetimi ele geçirmesi, dış yatırım ve yardımlarda keskin bir düşüşe yol açmakta ve bu da ekonomik büyüme üzerinde zincirleme bir olumsuz etki oluşturmaktadır. Milyonlarca vatandaşın gıda güvensizliği ve yoksullukla karşı karşıya olduğu ülkede, şu anda insani bir krizle karşı karşıya kalınması söz konusudur (VOA, 2022, s. 1).

Yukarıda bahsedilen değişikliklere ek olarak, Afganistan'daki son gelişmelerin bir takım başka sosyal ve siyasi sonuçları da olmaktadır. Örneğin Taliban'ın yeniden iktidara gelmesi Afganistan'da muhafazakâr dini ideolojinin yeniden canlanmasına yol açmıştır. Bu durum ifade ve örgütlenme özgürlüğü üzerinde caydırıcı bir etki oluşturmuş, kadınların ve azınlıkların kamusal hayata katılımını daha da zorlaştırmıştır.

Son dönemde yaşanan gelişmeler Afganistan'daki etnik ve mezhepsel gerilimleri de artırmıştır. Taliban Peştunların hakimiyetindedir ve politikaları Tacikler, Özbekler ve Hazaralar gibi diğer etnik grupları yabancılaştırmakta ve dışlamaktadır. Bu durum, yeniden çatışma korkusuna yol açmakta ve Afganistan'da istikrarlı ve kapsayıcı bir hükümet kurmayı daha da zorlaştırmaktadır. Zaten Afganistan'daki siyasi ve sosyal dönüşüm karmaşık ve zorlu bir süreç gerektirirken bir de bu olumsuzlukların yaşanması, durumu "içinden çıkılmaz bir hale" dönüştürmektedir.

Esasında bu süreç Taliban'ın 15 Ağustos 2021'de yeniden iktidara gelmesiyle başlamıştır. Taliban, ülke genelinde kontrolü sağlar sağlamaz insanlar üzerinde büyük etkisi olan katı bir İslam hukuku veya şeriat yorumu dayatmıştır. Bu süreçte gözle görülür değişikliklerden biri, kadınlara ve kız çocuklarına getirilen kısıtlamalar olmuştur. Kadınların artık ev dışında çalışması, okula gitmesi ve erkek refakatçi olmadan seyahat etmeleri yasaklanmıştır. Ayrıca, sadece gözleri açıkta bırakan tüm vücut örtüsü olan burka giyme zorunluluğu getirilmiştir. Bu tür kısıtlamaların Afganistan'daki kadın hakları üzerinde yıkıcı bir etkisi olmaktadır.

Taliban ayrıca muhaliflere de ifade özgürlüğüne dönük baskılar yapmıştır. Gazeteciler, aktivistler ve Taliban'ı eleştiren herkes artık tutuklanma ve hapsedilme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum toplumda bir korku ve sindirme ortamı yaratarak insanların Taliban'ın ihlallerine karşı seslerini yükseltmelerini zorlaştırmaktadır (راديو آزادی, 2023, s. 2).

Görüldüğü gibi Taliban'ın sosyal ve kültürel politikaları, Afganistan'da barış ve istikrarın önündeki en büyük engellerden birisidir. Kadın haklarına getirilen kısıtlamalar ve muhalefete yönelik baskılar, nüfusun geniş kesimlerini iktidara ve devlete yabancılaştırmaktadır. Bu durum ülkede daha fazla istikrarsızlığa ve çatışmaya yol açmaktadır (Ghulam, 2021, s. 30).

İnsan hakları öğretilerine göre, herkes insan hakları ve onurları açısından özgür ve eşit doğarlar ve bu haklara insan oldukları için sahiptirler. Taliban'ın 15 Ağustos 2021'de Afganistan'ı ele geçirmesinin ardından bu ülke, başta kadın hakları olmak üzere insan hakları açısından tarihinin en karanlık günlerini yaşamaya başlamıştır. Bu süreçte Taliban'ın kadın hakları ve insan hakları ihlalleri raporlanmış, ispat edilmiş ve uluslararası toplum tarafından kınanmıştır (BCC, Farsça, 2023, s. 1). Taliban'ın bu şekilde kadın haklarına getirdiği kısıtlamalar, uluslararası hukukun açık bir ihlalidir. İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi (İHEB), tüm insanların eğitim, çalışma ve ifade özgürlüğü haklarını garanti altına almaktadır. Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (CEDAW), eğitimde, istihdamda ve siyasi katılımında kadınlara yönelik ayrımcılığı mutlak bir şekilde yasaklamaktadır (Afganistan İnsan Hakları Raporu, 2020, s. 23). Durum böyle iken uluslararası toplumun Afganistan'daki bu ayrımcı uygulamaları sadece izlemekle kalmasının izahı mümkün değildir.

Taliban'ın muhalefete yönelik baskıları da açık bir insan hakları ihlalidir. İHEB ifade ve toplanma özgürlüğü hakkını herkes için garanti etmektedir. Bunun yanında Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (ICCPR) ayrıca fikir ve ifade özgürlüğü hakkını ve barışçıl toplanma özgürlüğü hakkını garanti etmektedir (Unama, 2021, s. 5).

Görüldüğü gibi Taliban'ın kadın hakları ve insan hakları ihlalleri Afganistan halkı üzerinde yıkıcı bir etki yaratmaktadır. Kadınlar ve kız çocukları eğitim, istihdam ve hareket özgürlüğü gibi temel haklarından mahrum bırakılmaktadır. Gazeteciler, aktivistler ve diğer muhalifler tutuklanarak doğrudan hapse atılmaktadır. Taliban'ın otoriter yönetimi siyasi ve kültürel özgürlüğü bastırmaktadır (HRS, 2021, s. 1). Bu tür olumsuzluklar ülkedeki doğrudan ekonomik kalkınmayı ve sosyal ilerlemeyi engellemektedir.

1996-2001 yılları arasında ilk Taliban döneminde kadınlara yönelik çok kötü sınırlamalar ve hak ihlalleri söz konusu olmuştu. Ancak 15 Ağustos 2021'den itibaren başlayan ikinci Taliban Yönetimi'nde kadınlara yönelik ayrımcılık ve onlara yönelik baskılar (Mansur, 2023, s. 30) sanılanın aksine daha da şiddetlenmiştir. Ayrımcılığın boyutlarını ayrıntılı olarak anlatmak için, Taliban'ın kadınlara dayattığı ve kadınların siyasi, sosyal, hukuki ve ekonomik olmak üzere her alanda mahrum bırakılmasını içeren bazı uygulamalara aşağıda yer verilmektedir:

- 8 Eylül 2021: Altıncı sınıftan sonra kızlara eğitim kısıtlaması getirilmiştir.
- 26 Aralık 2021: Şehir içi araç sürücülerinin kadınları 72 kilometreden daha uzağa götürmeleri yasaklanmıştır.
- 27 Mart 2022: Kadınların ve kız çocuklarının parklara erişimine ve uçakla seyahatlerine kısıtlamalar getirilmiştir.
- 7 Mayıs 2022: Kadınlara belirlenen kriterlerde başörtüsü takma zorunluluğu getirilmiştir.
- 21 Mayıs 2022: TV sunucularına yüzlerini örtme zorunluluğu getirilmiştir.
- 1 Haziran 2022: 4. sınıftan 6. sınıfa kadar kızların okula giderken yüzlerini örtmeleri istenmiştir.

- 23 Ağustos 2022: Devlette çalışan kadınların görevleri bırakmaları istenmiştir.
- 10 Kasım 2022: Kadınların spor kulüplerine girmesi yasaklanmıştır.
- 11 Kasım 2022: Kadınların parklara, hamamlara, spor kulüplerine ve eğlence mekanlarına girmeleri yasaklanmıştır.
- 21 Aralık 2022: Kadınların üniversiteye gitme hakları askıya alınmıştır.
- 22 Aralık 2022: Altıncı sınıftan sonra kız çocuklarına her türlü eğitim yasağı getirilmiştir.
- 24 Aralık 2022: Kadınların ulusal ve uluslararası STK'larda çalışma hakları askıya alınmıştır.
- 4 Nisan 2023: Afgan kadınların BM ofislerinde çalışmaları yasaklanmıştır.
- 4 Temmuz 2023: Ülke genelindeki tüm güzellik salonları kapatılmıştır.
- 8 Temmuz 2023: Kadınların tıpta uzmanlık sınavına katılmaları yasaklanmıştır.
- 9 Temmuz 2023: Kızların üniversite sınavına girmeleri yasaklanmıştır (BBC Farsça, 2022, s. 1).

Görüldüğü gibi bugün Afgan halkı en temel insan haklarından yoksun bırakılmış durumdadırlar. Toplumun aktif yapısının yarısı olan kadınlar siyasi, sosyal ve ekonomik hayattan tamamen dışlanmışlardır. Dünya, tüm insan haklarında kadın erkek eşitliğinde ısrar ederken, bugün Afganistan'da kadınlar eğitim, çalışma, siyasi katılım, özgürlük, toplantı ve protesto düzenleme gibi en doğal ve temel haklarından mahrum bırakılmaktadırlar. Ayrıca kadınların bu mahrumiyetlerine karşı protestolara ve açılan davalara, Taliban Yönetimi tarafından keyfi tutuklamalarla ve hapis cezalarıyla (Forozan, 2013, s. 12) cevap verilmektedir.

Bilindiği gibi eğitim hakkı temel insan haklarından biridir ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26. maddesinde, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 28. ve 29. maddelerinde, Ekonomik ve Sosyal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 13. maddesinde güvence altına alınmış şekilde yer almaktadır. Kültürel Haklar ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin 10. maddesi ve diğer genel uluslararası insan hakları belgeleri bu hakkı en temel şekliyle herkese eşit şekilde sunmaktadır.

Bu sözleşmelerden hareketle dünyadaki tüm insanların eğitime eşit erişimi olmalıdır. Ancak Afganistan, kadınlarının eğitim hakkından mahrum bırakıldığı dünyadaki tek ülkedir. Mevcut Taliban yönetimi altında kadınların okula, üniversiteye gitmeleri ve temel eğitimden yararlanmaları yasaklanmaktadır.

Ayrıca Taliban, toplumun her kademesinde kadınların özgürlük hakkını da kısıtlamaktadır. Taliban emirlerine göre, tüm kadınların uzun siyah elbiseler giymeleri zorunludur. Resmi yerlerde başka bir renk elbise giyenler cezalandırılmaktadır. Kadınların yüzlerini siyah bir maske ile örtmeleri de zorunludur. Taliban bu kısıtlamalarla kadınların kimliğini ortadan kaldırıp toplumsal yaşamdan tamamen çekilmelerini öngörmektedir.

Bunların yanında Taliban, kadınların en temel ve doğal haklarından biri olan toplum içinde hareket etme hakkını da kısıtlamaktadır. Bu kısıtlamaya göre, erkek mahremi olmayan yetişkin kadınların yurt dışına ve hatta yurt içinde başka illere seyahat etmelerine izin verilmemektedir. Daha ilerisi, kadınlar devlet dairelerine, hastanelere ve sağlık merkezlerine erkek mahremi olmadan gidememektedirler. Bu durum birçok kadının çatışmalarda eşini kaybetmesine ve ailelerinde erkek mahremi olmamasına rağmen böyledir (Mohseni, 2022, s. 13).

Ayrıca Taliban'ın kadınlara uyguladığı diğer ayrımcı ve insanlık dışı kısıtlamalar arasında kadınların parklara, eğlence merkezlerine ve restoranlara gitmelerinin yasaklanması ve kadınlar

tuvaletlerinin kapatılması da yer almaktadır. Bu zulüm ve açık ayrımcılık, aslında İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin hareket özgürlüğünü vurgulayan 13. maddesinin de ihlalidir. Bu tür taşlaşmış ve kadın düşmanı yasalar hiçbir ülkenin, hatta İslam ülkelerinin dahi yasalarında yoktur. Taliban'ın ülke kadınlarına bu kısıtlamaları dayatmadaki amacı, onların kimliklerini yok etmek ve fiziksel olarak toplumdaki yerlerinden uzaklaştırarak evlerine kapatmaktır.

Ülkede Taliban tarafından tutuklanan kadınlar hapisanede kötü muamele ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Kadınlara işkence yapılırken yara izleri belli olmasın diye kasıtlı olarak kadın organlarını hedef alınmaktadır. Ayrıca Taliban görevlilerine eş olmaları için cinsel kölelik amacıyla kaçırılan kadınlar da direnmeleri halinde Taliban polisi tarafından öldürülmekte ya da alı konulmaktadır. Bu şekilde kadının yaşam süreci sistemli şekilde tahrip edilmekte ve kadının toplumdaki yerinden tamamen uzaklaştırılması hedeflenmektedir (راديو آزادى، 2023، s. 1).

SONUÇ

Makalede genel olarak tartışıldığı gibi Sovyetler Birliği işgali nedeniyle dünya gündeminde üst sıralarda yer almaya başlayan Afganistan meselesi 1980'li yıllar boyunca dramatik sonuçlarıyla sürekli ilgi odağı haline gelmiştir. 1989 yılında işgalin sona ermesinden itibaren Afganistan ve Afgan halkı birçok yeni süreçle tanışmaya başlamıştır.

Bu döneme kadar dünya kamuoyunda Afgan Mücahitler olarak tanınan gruplar, daha sonra Taliban adıyla ülke yönetimini ele geçirecek, tüm dikkatlerin bu ülkeye odaklanmasına yol açmışlardır. Taliban'ın yükselişi ve ülkeyi ele geçirmesi Afganistan tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 2001 yılından itibaren ise ülkenin adı ABD ile birlikte anılmaya başlamıştır. Taliban hükümetinin yarattığı yıkım ve 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin başlattığı askeri müdahale, ülkede onarılamaz siyasi, sosyal ve ekonomik yaralara yol açmıştır. 15 Ağustos 2021 tarihinde Taliban'ın yeniden iktidara gelmesi, Afganistan'da bir kare daha belirsizliklerin başlamasını sağlamıştır.

Bu süreçte makalede ayrıntısı verilen Taliban ve ABD arasında imzalanan Doha Anlaşması, sürecin dönüm noktalarından olmuştur. Anlaşmanın başarısı veya başarısızlığı hala kamuoyu gündeminde lehte ve aleyhte olanlar tarafından tartışılmaktadır. Anlaşma her iki tarafta olanlar için de argümanlar sunmakta. Ancak anlaşmanın Afganistan tarihinde önemli bir olay olduğu ve uzun yıllar tartışılmaya devam edeceği açıktır. Afganistan'daki savaşı sona erdirmek için gerekli bir adım olması ya da Afgan hükümetini meşrulaştırmaya ve Afgan içi müzakereler için alan yaratmaya yardımcı olması gibi sonuçları halâ tartışılmaktadır.

Anlaşmanın önemli sonuçlarından birisi kabul edilen Taliban'ın ikinci döneminin başlamış olması, bugün dünya kamuoyunun karşı karşıya kaldığı önemli bir gelişmedir. Artık her gün Taliban Yönetimi'nin icraatları ile karşı karşıya kalınmakta, ülkede yaşanan siyasal ve toplumsal değişim ve dönüşümler tartışılmakta, bu gelişmelerin komşu ve bölge ülkeleri nasıl olumsuz etkileyeceğine dair projeksiyonlar yapılmaktadır.

Makalede ayrıntılı bir şekilde ele alındığı gibi Taliban Yönetimi'nin ikinci döneminde görülen değişim ve dönüşümlerin en önemlileri temel insan hakları alanında olmaktadır. Özellikle Taliban'ın kadınlara yönelik yasakları, uluslararası hukuk kurallarının ve insan haklarının açık bir ihlalidir. Bu yasaklar, kadın hakları ve fırsatları üzerinde yıkıcı bir etki yaratmış, kadınlar ve kız çocukları için bir korku ve sindirme ortamı yaratmıştır. Uluslararası toplum, Taliban'a kadınlara ve kız çocuklarına yönelik istismarlarına son vermesi için baskı yapmak üzere harekete geçmek zorundadır. Aksi takdirde uluslararası toplumun gözü önünde temel insan hakları açısından dramatik sonuçlarla karşı karşıya kalınabilecektir.

Aslında Taliban'ın kadınlara yönelik yasakları, İslam hukukunun veya Şeriatın katı bir yorumuna dayanmaktadır. Bununla birlikte, birçok Müslüman, Şeriatın kadınların eğitimden, çalışmadan veya kamusal yaşamdan men edilmesini gerektirmediğine inanmaktadırlar. Birçok

Müslüman ülkede de Taliban uygulamaları kınanmaktadır. Uygulamaların İslam hukukunda olmadığı ve Taliban'ın zorlama yorumlarıyla bu icraatlarda bulunduğu belirtilmektedir.

Taliban'ın kadınlara yönelik yasakları Afgan ekonomisi üzerinde de yıkıcı bir etki yaratmaktadır. Zaten ekonomik açıdan çöküş yaşayan ve savaşlarda erkek nüfusun çoğunu kaybeden ülkede kadınların ekonomiden çekilmesinin istenmesi, olumsuzlukları daha da artırmaktadır. Verimliliği düşüğüyle beraber ekonomik büyümede çok düşük kalmaktadır. Bu durum doğrudan insanların çok kötü şartlarda yaşamak zorunda kalmalarına yol açmaktadır.

Taliban'ın kadınlara yönelik yasakları Afgan eğitim sistemini de olumsuz etkilemektedir. Kız okulları ülke genelinde kapatılmış ve birçok kadın öğretmen işini bırakmak zorunda kalmıştır. Ülkede, kadınlar ve kız çocukları korku ve sindirme ortamında kalmışlar Taliban'a karşı seslerini yükseltmekten korkar hale gelmişlerdir.

Sağlıklı, huzurlu, refah içinde yaşamayı sağlayacak çok seslilik, yönetime katılma, ulusal kalkınmaya katkı verme gibi birçok demokratik değer ve uygulama, Afgan halkı için neredeyse hayallerin de ötesi durumdadır. Ancak ülkede umutlar halâ tazedir. Toplumsal beklentiler dinamizmini korumaktadır. Kendi içsel dinamikleri ile zorlukların üstesinden gelme hususunda oldukça zorlanan Afgan halkı, özellikle demokratik batı dünyasının bu bölgeye daha fazla ilgi göstermesini ve sorunlar karşısında daha çözüm odaklı adımlar atmasını beklemektedir.

KAYNAKÇA

- ABD (2020). *Afganistan İnsan Hakları Raporu*. ABD: Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı Demokrasi, İnsan Hakları Birimi, s. 20-23.
- AMİO (Afganistan Merkezi İstatistik Ofisi) (2009). *Nüfus Tahminleri*. Kabil: Afganistan Merkezi İstatistik Ofisi Yay.
- ANDİŞMAND, E. (2023), *Biz ve Pakistan*. Pakistan: Meyvand.
- ANDİŞMAND, M. (2007). *Biz ve Pakistan*. Kabil: Peyman Yayınları.
- AZİMİ, M. (2010). *Afganistan'ın Coğrafi Vakıf'ı*. İran: Horasan Yay.
- BBC Farsça (2022). *Afganistan, Taliban*. 31 Aralık 2022 tarihinde <https://www.bbc.com/persian/afghanistan> adresinden alındı.
- BCC Farsça (2023). *İnsan Haklarının Açık İhlali*. 23 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58276624> adresinden alındı.
- DASHTİ, Z. (2022). Taliban Surged Back Tower as The us Withdrawal from Afghnistan. *İstanbul Asya Araştırmalar Dergisi*, (24), s. 4-7.
- DOLATABADİ, A. B. (2019). Taliban'ın Gücünün Yeniden Üretilmesinde Peştun Halkının Alışkanlıklarının Rolü. *Political Research*, (48), 23-27.
- FAYHASH, A. (2021). *Pakistan ve Afganistan Arasındaki Siyasi İlişkiler*. Mashat: Horasan Yayınları.
- FOROZAN M. (2013). Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde ve Afgan Yasalarında Kadın Hakları. *Human Rights & Eradation Of Violence Organization Training And Empowerment Of Young Advocates Professional Advocates in Afghanistan*, s. 6-8.

- FOUZİA Y. (2015). Afganistan'da Düzen ve Güvenliğin Sosyal ve Kültürel Bağlıları, *Üç Aylık İslam Dünyası Temel ve Uygulamalı Araştırmalar Dergisi*, (23), s. 4-8.
- GHULAM, M. (2021), *Afganistan'ın Uluslararası İlişkileri (Uluslararası Kamu Hukuku Açısından)*. Shiraz: Saaid Yayınevi.
- HİDAYETULLAH, H. (2022). *Ülke Kuzey'in Düşüşünün Nedenleri (Faryab ve Ülkenin Kuzeyindeki Olaylara Genel Bakış)*. Mashat: Shamshad Yayınları.
- HRS, (2021). *Afganistan'daki Birleşmiş Milletler Asistan Ofisi İnsan Hakları Bölümü Raporu*. Kabil: [yayl.y.].
- HÜSEYİN, A. (2023). *Introduction to International Relations*. İran: İran Milli Kütüphanesi.
- KATILMIŞ, C. & GÜVEN, M. E. (2022). Taliban'ın Toplumsal Gerçekliğinin Kurucu Zemini: "Biz" ve "Öteki" Oluşumu. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), s. 107-120. <https://doi.org/10.29029/busbed.1036881>.
- KAYA, R. & BAYA, E. (2022). Afganistan'da Taliban İktidarı Sonrası Orta Asya Bölgesel Güvenliği. *Güvenlik ve Strateji Dergisi*, TDT Özel Sayısı: s. 147-180, DOI: 10.17752/guvenlikstrjtj.1112793.
- KHAAMA (2023a). *ABD ile Taliban Arasındaki Barış Anlaşması Tam Metin*. 30 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.khaama.com/persian/archives/6987> adresinden alındı.
- KHAAMA (2023b). *Doha Anlaşması (2022)*. 30 Kasım 2022 tarihinde <https://www.khaama.com/persian/archives/6987> adresinden alındı.
- KUTUB, S. (2022). *İslam'da Sosyal Adalet ve Toplum / Hükümet ve Politik Ekonomi Alanlarındaki Tartışmalar*. İran: Süre Yayın Evleri.
- MANSUR, A. H. (2023). *Afganistan'da Siyasi Gelişmenin Önündeki Engeller*, Tahran: Saeed Yayınları.
- MARSDEN, P. (2002). *The Taliban: War, Religion and the New Order in Afghanistan*. Zed Books.15.
- MOHSEN, G, (2016). *Afganistan'ın Uluslararası İlişkileri- Uluslararası Hukuk Açısından*. Kabil: Saidi Yayınları.
- MOHSENİ, M. (2022). Hukuk Sisteminde Kadın ve Erkeğin Hukuki Eşitliği, Afganistan. *Avukatın Üç Aylık Bilimsel Araştırma Dergisi*, 13 (5), s. 1-5.
- NASIR, Y. Z. (2023). Militarizmden Uzlaşmaya Afgan Partilerinin Yapısı. *Siyasi ve Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, (30), s. 2-4.
- QASİM, R. & BEŞİR, İ. (2022). Afganistan'ın Güvenlik Kurumlarının Krizi ve Onu Terk Etme Olasılığı, *Shahreza İslami Azad Üniversitesi'nin Üç Aylık Politik ve Uluslararası Araştırma Dergisi*, s. 2-4.
- RASHİD, A. (2010). Taliban: İslam, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun. *Düşünce Kuruluşu Topluluğu Dergisi*, (16), s. 2-9.
- RIZAEİ, K, (2022). Afganistan'ın Güvenlik Kurumlarının Krizi ve Oradan Ayrılma İhtimali. *Siyasi ve Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, (28), s. 23-33.
- RUBİN, B. R. (1995). *The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System*. Connecticut: Yale University Press.
- SAİDİ, M. (2022). *Kabil'in Düşüşü veya Afgan Hükümetinin Düşüşü*. Kabil: Mazar, Hursan.

- SAİKAL, A. (2004). *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*. London: I.B. Tauris.
- SAKHİ, G. (2022). *20. yüzyılda Afganistan*. Peshavur: Bai Haqi.
- SEYYİD, M. & KHOSHRO, R. (2021). Afganistan'daki Taliban'ın Entelektüel ve Siyasi Gelişmelerini İncelemek. *Düşünce Kuruluşu Topluluğu, Dergisi*, (1), s. 11-13.
- SEYYİD, M. (2011). *20. Yüzyılda Afganistan*. Kabil: Yusufzade Yayınları.
- SUCB (Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Bürosu) (2023). *Ülkeler ve Uluslararası Kuruluşlar Arasındaki Tartışmaların Yeni Rotası*. Tarah: Kitap shşnasi Milli.
- SÜRÜCÜOĞLU, O. (2022). Afganistan'da Ulus İnşa Süreci ve Çöküşü. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (4), s. 331-348.
- T.C. KABİL BÜYÜKELÇİLİĞİ (2017). *Afganistan Ülke Raporu*. 1 Eylül 2023 tarihinde <https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/06/Afganistan.pdf> adresinden alındı.
- UNAMA, H. (2021). *Afganistan'da İnsan Hakları*. Afganistan Birleşmiş Milletler Asistan Ofisi 15 Ağustos 2021.
- VAHİD M. (2008). *20. Yüzyılda İran ve Afganistan Arasındaki Siyasal İlişkiler*. Mazar: Beyhaki Kitapevi.
- VAHİD, M. (2022). *İran ve Afganistan Arasındaki Siyasal İlişkiler*. İran: Horasan Basın evleri.
- VOA (2023). *Siyasi Partilerin Milli Katılıma Daveti*. 23 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.darivoa.com/> adresinden alındı.
- تحويل دیدگاه طالبان نسبت به حکومت و ساختار سیاسی, <https://farhikhtegandaily.com/news>, 22 Ağustos 2023 tarihinde adresinden alındı.
- دیدگاه طالبان در مورد ساختار حکومتی, (<https://www.hamshahrionline.ir/>), 22 Ağustos 2023 tarihinde adresinden alındı.
- 3 Eylül 2022 tarihinde <https://8am.media/> adresinden alındı.
- The Daily Afghanistan (2020). ABD ile Taliban arasında barış anlaşması imzalandı. 1 (14) 3 numara, 3 Ağustos 2023 tarihinde https://media.farsnews.ir/Uploaded/Files/Documents/1398/12/11/13981211000194_Test.pdf adresinden alındı.
- 3 Eylül 2021 tarihinde [Wikipedia.org/](https://www.wikipedia.org/) adresinden alındı.
- متن کامل توافق صلح باطالبان 23 Ağustos 2023 tarihinde <https://fa.wikipedia.org/wiki> adresinden alındı.
- متن کامل توافق صلح باطالبان <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-48918643> 3 Ağustos 2023 tarihinde adresinden alındı.
- محدودیت حقوق زنان در افغانستان, <https://da.azadiradio.com/a/32058070.html>, 3 Ağustos 2023 tarihinde adresinden alındı.
- نظام جمهوری اسلامی افغانستان متن کامل توافق صلح باطالبان https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%86%D8%B8%D8%A7%D9%85_%D8%AC%D9%85%D9%87%D9%88%D8%B1%DB%8C_%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C_%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86, 25 Ağustos 2023 tarihinde alındı.

- 16 29 افغانستان ځنډن ځډف برآى طالبان فرمان Aralık 2022 tarihinde <https://www.independentpersian.com/node/> adresinden alındı.
- 8 صبح. “Afganistan’da Yirmi Yıllık Savaşın Bedeli. 3 Ekim 2022 tarihinde <https://8am.af/the-cost-of-twenty-years-of-war-in-afghanistan/> adresinden alındı.